

JULIUS WOLF KÖZÉP-EURÓPAI GAZDASÁGI EGYESÜLETE (1904–1918)

Németh István

A XIX. század végén a német iparnak két Európa-stratégiai tábora alakult ki, amelyek egymástól független propagandaeszközzel és szervezettel rendelkeztek. Az első csoportot túlnyomórészt a nehézipar által meghatározott vonulat képviselte, amely az Össznémet Szövetség (*Alldeutscher Verband – ADV*)¹ 1891. évi megalakulásával jelentkezett a politikai közvéleményben. A szervezet elnöke Karl von der Heydt (1891. április 9–1893. július 5.) Ernst Hasse (1893. július 5–1908. február 9.) és Heinrich Claß (1908. február 9–1939. március 13.), a rajnavesztfáliai alapanyagipar szószólói voltak. Programja szerint a kezdetben *Allgemeiner Deutscher Verband*-nak (Általános Német Szövetség) nevezett

---

¹ 1890. szeptember 28-án Alfred Hugenberg kezdeményezésére Frankfurt am Mainban találkozót tartottak az 1886-ban Carl Peters által alapított *Allgemeiner deutscher Verband zur Förderung überseeischer deutsch-nationaler Interessen* (A tengerentúli német-nemzeti érdekek támogatására alakult általános német szövetség) képviselői és az 1890. június 28-i, a Nagy-Britanniával 1890. július 1-jén kötött Helgoland–Zanzibar szerződés (Anglia megkapta a Nilus forrása körül fekvő Ugandát és más kisebb fontosságú területeket, Zanzibár pedig protektorátusa alá került; az Északi-tenger partján fekvő Helgoland pedig Németország tulajdona lett) elleni tiltakozó felhívás kezdeményezői és aláírói, hogy megtárgyalják az együttesen alakítandó közös nemzeti szövetség ügyét. A szervezet 1891. április 9-én Berlinben *Allgemeiner Deutscher Verband* (Általános Német Szövetség) néven alakult meg, s 1894. április 12-én (1894. július 1-jei érvényességgel) *All-Deutscher Verband*-ra (Össz-Német Szövetség) változtatta nevét. (A magyar történetírás terminológiájában két szóhasználat, az össznémet, illetve a pángermán kifejezés honosodott meg. Tanulmányomban az össznémet kifejezést használom – NI). 1891. június 1-jétől megjelentette a *Mitteilungen des Allgemeinen Deutschen Verbandes* című közleményét, amelynek címét 1894. július 1-jétől előbb *Alldeutsche Blätter. Mitteilungen des Allgemeinen Deutschen Verbandes*-re, majd 1894. július 1-től *Alldeutsche Blätter. Mitteilungen des All-Deutschen Verbandes*-re változtatták. A szervezetet 1895. január 6-ától *Alldeutscher Verband*-nak nevezték (Reinhard Opitz [Hrsg.]: *Europastrategien des deutschen Kapitals 1900–1945*. Pahl Rugenstein Verlag, Köln, 1977, 100.). A pártok feletti, befolyásos nacionalista szervezet a népies (völkisch) és imperialista célokhoz kapcsolódva a német nemzeti tudat erősítését, határozottabb gyarmati politikát és gyors flottaépítést sürgetett, amellyel a leghatásosabban demonstrálható a német világhatalmi pozíció. A radikálisan sovinszta, a fajilag indokolt antiszemitizmust képviselő szövetség taglétszáma viszonylag alacsony (40 000 fő) maradt, de befolyásos kapcsolatokkal rendelkezett a kormányhoz és a császár tanácsadóihoz (Helmut M. Müller: *Schlaglichter der deutschen Geschichte. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1994, 203.*).

szervezetet „a bel- és külföldi német-nemzeti érdekek támogatására” hozták létre, amelynek feladata

„1. a hazafias öntudat felélesztése és küzdelem minden, a nemzeti fejlődéssel szembehelyezkedő irányzat ellen.

2. A német-nemzeti törekvések ápolása és támogatása minden országban, ahol a népünkhöz tartozóknak harcolniuk kell német sajátosságukért, s minden német elem összefogása a földön e célok érdekében.

3. Erőteljes német érdekpolitika támogatása Európában és a tengeren túl, kiváltképpen azért, hogy a német gyarmati mozgalom gyakorlati eredményekre vezessen.”²

A másik irányzatot túlnyomórészt az új ipari tőke képviselte, amelyet a Deutsche Bank-hoz, s akkori elnökéhez, Georg von Siemenshez kötődő vegyi- és

² *Alldeutsche Blätter*, 1894. január 1. In: Tokody Gyula: Ausztria–Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világhuralmi terveiben (1890–1918), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 40. Céljai miatt a külföldi sajtó a szervezetet rövidesen a német sovinizta és terület-szerző politika egyik legfőbb támogatójának tekintette. Történetéhez lásd többek között: Otto Bonhard: *Geschichte des Alldeutschen Verbandes*, Berlin, 1920, Mildred Wertheimer: *The Pan-German League 1890–1914*, New York, 1924., Eckhart Kehr: *Schlachtflottenbau und Parteipolitik 1894–1901: Versuch eines Querschnitts durch die innenpolitischen, sozialen und ideologischen Voraussetzungen des deutschen Imperialismus*, Berlin, 1930, ill. uó: *Soziale und finanziellen Grundlagen der Tirpitzschen Flottenpropaganda*, in: Hans-Ulrich Wehler (Hrsg.): *Der Primat der Innenpolitik: Gesammelte Aufsätze zur preussisch-deutschen Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 1965, Heinrich Claß: *Wider der Strom*, Leipzig, 1932. Lothar Werner: *Der Alldeutsche Verband 1890–1918*, Berlin, 1935. Siegfried Wehner: *Der Alldeutsche Verband und die deutsche Kolonialpolitik der Vorkriegszeit*. Diss. phil. Greifswald, 1935. Alfred Kruck: *Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890–1939*, Wiesbaden, 1954, Jürgen Kuczinsky: *Studien zur Geschichte des deutschen Imperialismus*, Band II. *Propaganda-Organisationen des Monopol Kapitals*, Berlin, 1950., Hans-Ulrich Wehler: *Das Deutsche Kaiserreich 1871–1918*, Göttingen, 1973., Michael Peters: *Der Alldeutsche Verband am Vorabend des Ersten Weltkrieges (1908–1914): Ein Beitrag zur Geschichte des völkischen Nationalismus im spätwilhelmischen Deutschland*, Frankfurt am Main/Bern/New York/Paris, 1992. Az ADV magyarellenes, agresszív tevékenységét igyekezett bizonyítani Hangay Oktáv: *A nagynémet vagy pángermán egyesületek és működésük*, Kolozsvár, 1901., ill. uó: *Az Alldeutscher Szövetség (All-deutscher Verband)*, Kolozsvár, 1903. Az ADV és a magyarországi németiség kapcsolatához lásd Ingomar Senz: *Die „deutschnationale” Bewegung in Südungarn vor 1914*, in: *Süddeutsches Archiv* Bd. XV/XVI. 1972–73, 115–190., ill. uó: *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg im Spannungsfeld zwischen „Alldeutschtum” und ungarischer Innenpolitik*. Diss. phil., Erlangen-Nürnberg, 1976., Günter Schödl: *Ungarns „Deutsche Bewegung” und mitteleuropäische Politik am Vorabend des Ersten Weltkrieges*. In: *Südostdeutsches Archiv*, Bd. XXII–XXIII. 1974–1975, 108–129., ill. uó: *Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn 1890–1914*. *Zur Geschichte des „deutschen extremen Nationalismus”*. Erlangen Historische Studien, Bd. 3. Frankfurt am Main/Bern/Las Vegas, 1978., uó (Hrsg.): *Land an der Donau. Deutsche Geschichte im Osten Europas*, Bd. 5. Berlin, 1995. A fenti feldolgozásokat részlegesen értékeli: Flódung János: *Az Alldeutscher Verband létrejötte és ideológiai orientációja (Hozzászólás az ADV történetéhez)*. In: *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére*. University Press, Pécs, 2001, 86–91.

elektroipari konszernek képviselői (a politikában Hans *Delbrück*, Julius *Wolf*, Paul *Rohrbach*, Friedrich *Naumann*, a gazdasági vezetők körében az AEG-elnök Walter *Rathenau*, a Bagdad-vasút építését finanszírozó Siemens-utód Arthur *von Gwinner*, az elektroipari konszern-tulajdonos Robert *Bosch* és a hajózást kézben tartó Hapag-igazgató Albert *Ballin*) alkották. E csoport alapította meg 1904-ben a Közép-európai Gazdasági Egyesületet (*Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein*).³

1. Julius Wolf egyesületének megalakulása és tevékenysége (1904–1914)

Julius *Wolf* breslauer közgazdász és államjogász 1901-től dolgozott a közép-európai államok közös gazdasági érdekeit támogató terven. Cikkeiben kimutatta, hogy ha Németország, Ausztria–Magyarország, Svájc, később talán Hollandia és a Balkán államai, még később pedig Olaszország, Franciaország és Belgium gazdaságilag közelednek egymáshoz gazdasági önrendelkezési joguk teljes megőrzésével, akkor az ilyen összefogásból valamennyi ország pozíciójának növekedésével, nyertesként kerülhet ki. Eközben persze sok bizalmatlanságot kell eltávolítani az útból. A kételkedők megnyugtatóra kifejtette, hogy nem gondol a vámok megszüntetésére, s a vámunió megvalósíthatatlan; a tervezett gazdasági egyesület semmiféle politikai agitációt vagy hangulatkeltést nem folytat; nem tervezi a részt vevő országok gazdasági önrendelkezésének csorbítását; az egyesületnek kifelé sincs semmiféle offenzív szándéka s tevékenységében a kereskedelempolitikai feladatok nem az egyedüliek és meghatározók.⁴

Az egyesület programját Németország, Ausztria és Magyarország vezető politikai és kereskedelempolitikai körei feltétel nélkül elfogadták, s megkezdődtek a tárgyalások, valamint az egyesület megalakításának előzetes munkálatai. Wolf azonban folyamatosan érzékeltette, hogy a gazdaságpolitikát egyre jobban érinti a dinamikus amerikai verseny, amely folyamatosan csökkenti a piaca felvevőképességét; Nagy-Britanniában pedig a korábban ártalmatlan Fair-Trade-mozgalom a „chamberlainizmussal” a várakozásokat messze meghaladva hatalmi tényező lett, s az ország elzárkózásán dolgozva veszélyezteti az oda irányuló exportot. Ezért elérkezett a Közép-európai Gazdasági Egyesület megalakításának pillanata.⁵

1903 márciusában azonban visszalépett a korábban favorizált vámuniós gondolatától. Kissé elkéseredetten állapította meg, hogy a közép-európai vámunió huszonöt éve napirenden lévő gondolata nem valósult meg, pedig a nehézségek nem áthidalhatóak. A kételkedőknek a Német Vámszövetség példáján kimutatta, hogy a hozzá csatlakozó államok egykor szintén hasonló aggályokat fogal-

³ Lásd: Opitz 1977, 30–31.

⁴ Julius Wolf: *Materialien betreffend einen mitteleuropäischen Wirtschaftsverein*. Breslau, 1903. december. Lásd: Opitz 1977, 137–138.

⁵ Uo.

maztak meg. Bajorország és a Rajna-vidék különböző fejlettségi szintje – ipari állam és agrárállam –, mégsem akadályozta meg a Vámszövetség megalakítását. Miért akadályozná meg a vámuniót most Európa szívében?

A nagy gazdasági terület – írta Wolf – mindig fölényben van a kisebbel szemben. Észak-Amerika ipari előnye Európa felett azzal is magyarázható, hogy rendkívül nagy és igényes, egységes értékesítési területtel rendelkezik s e gazdasági terület kartelljei lemondtak a drágán termelő üzemekről. Termelésüket helyi szinten összpontosítják, ahol alacsonyabb költségekkel működnek. A nemzetközi kartellek ugyanezt tehetnék Európában, de a vámhatárok kizárják őket.

Szerinte a közép-európai vámunió csak Németország és Ausztria–Magyarország gazdasági föderációjából indulhat ki. Azt hihetné az ember – méltatlankodott –, hogy az együttműködés legenergiusabb híve a német ipar, amely erősebb, mint az osztrák és a magyar. A tények azonban megcáfolják a várakozásokat: a német ipar nem akar tudni az „unióról”. A 35 ezer közvetlen és közvetett taggal rendelkező, túlnyomórészt nehézipari orientáltságú Német Iparosok Központi Szövetsége (*Centralverband deutscher Industrieller*) – amely a német ipari munkások hét tizedét foglalkoztatta –, elutasította a dél-német vámunió gondolatát, mint az amerikai veszély elleni fellépés eszközét. Osztrák részről pedig a nem német nemzetiségek elutasítják a Német Birodalommal kötendő gazdasági uniót, jóllehet a szláv és félig szláv tartományok – csehek, morvák, galíciaiak – a németeknél is nagyobb nyertesei lennének az összefogásnak.⁶

Ezért a továbbiakban már nem számolt közép-európai vámunióval. Helyette más formában, a *közép-európai gazdasági egyesület* alakításával igyekezett megmenteni a gazdasági unió egészséges és értékes gondolatát. Kezdetben, az egyesület szervezeti előkészületének szakaszában az egyesület célját is megfogalmazta elnevezésében (Egyesület a közép-európai államok közös gazdasági érdekeinek támogatására). Ha csak Németország és Ausztria–Magyarország jut egyezsége, súlyuk (57+47 millió = 104 millió lakos) akkor is jelentősebb lesz, mintha egyenként lépnének fel.⁷

Wolf rendkívül óvatosan látott munkához. Az egyesület alakuló felhívása elutasított minden politikai célt, s az álláspontokat rendkívül toleránsan kezelve az ellentétek érvényesítését és képviselőit sem kívánta zavarni. Elutasította a közép-európai vagy az európai vámunió eszméjének propagandáját, s abból indult ki, hogy a közép-európai államok a korábbiaknál jobban boldogulhatnak, ha

1. egyenlően szabályozzák gazdaságuk és gazdasági jogaik bizonyos el-
lentéteit,

⁶ Julius Wolf: *Ein mitteleuropäischer Wirtschaftsverein*, in: *Neue Freie Presse*, 1903. március 3. Lásd: Opitz 1977, 139–140.

⁷ Uo. 140–141.

2. kölcsönösen egymás rendelkezésére bocsátják különböző intézményeiket (pl. határőrizeti szolgálat, az export és import ellenőrzése, clearing egyik országból a másikba),
3. előnyösen kezelik, vagy legalábbis megkülönböztetett figyelemben részesítik a vámokról, vasúti tarifákról folytatott népgazdasági megállapodásokat, stb.
4. folyamatosan vizsgálják e terület lehetőségeit az eddigi tárgyalásokra való korlátozás helyett, amelyek csak tízévenként esedékesek és gyors végrehajtást igényelnek,
5. a távoli országokban közös szerveket állítanak fel érdekeik képviselőjére,
6. összehangolják álláspontjukat az ezen országokkal folytatott tárgyalásokon,
7. állandó döntőbíráskodást állítanak fel a gazdaság, s főleg a vámügyek nemzetközi vitáinak elsimítására.

Egyértelműen kijelentette, hogy a valamennyi területen folyó szisztematikus munka esetén valamennyi állam nyertes lesz anélkül, hogy az államok gazdaságpolitikai, illetve politikai önrendelkezési jogát a legkisebb mértékben is érintené. A szervezettől idegen az agresszív vagy agitációs tevékenység; egész tevékenységében és végcéljaiban is a békét erősítő elem kíván lenni.⁸

1903. május 19-én az alsó-ausztriai mezőgazdasági társaság vitaestet rendezett a közép-európai államok gazdasági összefogásának kérdéseiről. Az iparosok és a mezőgazdaság képviselői nézeteltéréseik ellenére baráti körülmények között igyekeztek megtalálni a politikai és gazdasági élet kompromisszumának arany középútját. Karl *Auersperg* herceg, a mezőgazdasági társaság elnöke bevezetőjében rámutatott arra, hogy az ipart és a mezőgazdaságot elválasztó viták nem öncélúak, hanem a nagyobb mozgási lehetőség keresése vezeti a munka védelme és a munkalehetőségek érdekében, nem csak a műhelyekben és a gyárakban, hanem a földeken és az erdőkben folyó munkák esetében is.

Wolf referátumában az amerikai ipari és mezőgazdasági konkurencia bemutatására és az európai ellenlépések szükségességére helyezte a hangsúlyt. A kereskedelempolitikai helyzet kulcsának a történelemben példátlan amerikai fejlődést tekintette, amely úgy alakult ki, hogy Amerika semmit sem tett exportja megszervezése és a külföldi piacok megszerzése érdekében. E vonatkozásban a változások csak most kezdenek kibontakozni. A rendkívüli fellendülés oka elsősorban a hallatlanul nagy és azonos igényű felvevőpiac léte.

Az európai gazdaságpolitika nagy feladata – folytatta –, hogy Európa gazdasági teljesítőképességét legalább az amerikai felére növelje. A növekedés érdekében Európában is egyetértésre kell jutni abban, hogy valamely ország ipara milyen speciális területeket hagy nyitva a másik ország számára. A munkameg-

---

⁸ Uo. 141–142.

osztásban – az eddigi gyakorlattal szakítva – engedményekre van szükség. A termelési költségek csökkentése érdekében szakítani kell a régi sokoldalúsággal, sőt a gazdaság mindenoldalúságával, amely megnehezíti és megrágítja a termelést. Európa mezőgazdasága ugyan nem valósíthatja meg az amerikai búza- és kukoricatermelő farmok rendszerét, de ahol lehetséges, az üzemágakat korlátozni kell. Mindez a különböző országok viszonyára is érvényes; e vonatkozásban is ajánlatos az országok közötti munkamegosztás létesítése, s a kereskedelmi szerződések rendszerének reformja.

A legnagyobb kedvezmény rendszerének híveként nem látta be, helyes-e a rendszer, amely a legnagyobb kedvezményt valamennyi országnak egyaránt biztosítja; az egyik a német árukat 50%-os vámmal sújtva piacát gyakorlatilag elzárja előlük, a másik, miként Anglia, pedig szabad bejutást enged számukra. Az ésszerűség a legnagyobb kedvezmény felmondását diktálná, de a vámháborút és az értékesítési piacok elvesztését egyik állam sem kockáztatja.

Wolf az egyesület céljaként az egyes országok ipari és mezőgazdasági specializálódását jelölte meg. Félő azonban, hogy a szakosodáskor Ausztria számára kevés termelnivaló marad. Ezért az osztrák termelők elsőrendű feladata a hazai piac megtartása, s csak másodsorban az Amerika elleni védekezés. Wolf és az agráriusok képviselői nem tervezték az Oroszországhoz való közeledést, s zársvárában hozzáfűzte, hogy az egyesület hivatalos programja az érintett országok gazdasági- és vámpolitikai autonómiája miatt nem tartalmaz korlátozásokat, hacsak az érintett állam azt nem kéri. A jövő nagy kérdése azonban a világpiacon ért folyó harc lesz.⁹

A német külügyminisztérium (Auswärtiges Amt – AA) 1903. szeptember végén véleményezte a birodalmi kancellária számára a Közép-európai Gazdasági Egyesület (Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein) küszöbönálló megalakítását. Az utóbbi időben több helyről jelentkezett a szándék – írták –, hogy a közép- és nyugat-európai államokat vám- és gazdasági szövetségbe (európaiba vagy csak közép-európaiba) tömörítve egyenjogúak legyenek az Orosz Birodalom, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia – gyarmataikat és birtokállományát is magában foglaló – nagy gazdasági térségeivel. Az elképzelést azonban jelenleg és a távolabbi jövőben is kivitelezhetetlennek ítélték, mert szerintük a politikai és gazdasági érdekellentétek, a nemzetiségek és kormányformák különbözőségei áthidalhatatlanok.

A nehézségekkel Wolf teljesen tisztában volt, ezért Közép-európai Gazdasági Egyesülete nem vámszövetséget, hanem csupán az államok *gazdaságpolitikai közeledését* igyekezett megvalósítani, s együttműködésüket lépésről lépésre előkészíteni. Mindazonáltal az egyesület programjában felbukkant azon célkitűzés

---

⁹ Julius Wolf: *Materialien betreffend einen mitteleuropäischen Wirtschaftsverein*, i. m. V–VII, 7–12, 50–56. Lásd: Opitz 1977, 142–145.

is, amely a közép-európai államoknak *kölcsönös vámelőnyöket* biztosítana. Ezzel szerintük Wolf egyesülete is a többi külföldi ország ellen fordult.

A külügyminisztérium úgy ítélte meg, hogy a közép-európai országok kölcsönös vámkedvezménye az adott pillanatban megvalósíthatatlan, s *ütközik a birodalom politikájával*, amely elvben szilárdan ragaszkodik a legnagyobb kedvezmény rendszeréhez.

Wolf nézetei miatt külföldön még nem nyugtalankodnak – jelezte a külügyminisztérium –, mert azokat csak tudományos szempontból kezelik. Másként állna azonban a dolog, ha egyesületének élére a birodalom államfőjéhez közel álló német herceg lépne, amely azonnal felkeltené a külföld érdeklődését. Arra gondolnának, hogy az egyesület terveit a legfelsőbb helyről támogatnák. Mind ezt Németország elleni hangulatkeltésre lehetne felhasználni, főleg Nagy-Britannia részéről, ahol kirobbant a küzdelem a gazdasági imperializmusra és a vámvédelemre való áttérés körül, s ahol Chamberlain pártja minden alkalmat örömmel megragadna, hogy gazdasági ellentétet szítson Németországgal szemben. A külügyminisztérium ezért óvatosságból azt javasolta, hogy Ernst Günter zu Schleswig-Holstein herceg ne fogadja el Julius Wolf felkérését az elnöki posztra.¹⁰

A Közép-európai Gazdasági Egyesület több éves előkészület után 1904. január 21-én alakult meg a berlini Építészeti Házában. Julius Wolf főreferátumában elmondta, hogy az egyesület megalakításával még az eltérő pártállásúak is egyetértettek. Külön kiemelte Georg von Siemens személyét, aki még röviddel halála előtt hozzá írt levelében is méltatta a különböző érdekek összefogására irányuló törekvését.¹¹ Emlékeztetett Herbert Bismarck herceg nyilatkozataira, aki a közép-európai vámszövetség gondolatát annyira egészségesnek tekintette, hogy nem kételkedett megvalósulásában. Kudarc esetén a régi kontinens gazdasági jövőjének nem sok jót jósolt. Különösen értékesnek tekintette a német Reichsbank elnöke, von Bilinski, s az Osztrák–Magyar Bank kormányzója, Dr. Koch támogatását. A porosz, az osztrák és a magyar kereskedelmi miniszter szintén támogatta a szervezet alakítását, miként Tisza István magyar miniszterelnök és Arthur Goluchowski gróf 1897. november 20-i történelmi nyilatkozata jelezte.¹²

Ernst Günther zu Schleswig-Holstein herceg az elnöki pozíció átvételkor az egyesületben tömörült államok közös érdekének tekintette a tengerentúli terelés elleni védekezést. Konkurensüket néhány területen rendkívül erősnek tekintette, ezért kifelé közös érdekeik képviselőjét – kereskedelmi szerződések formá-

¹⁰ ZtsA, Potsdam, AA, Nr. 7557, Bl. 33, ill. Weltherrschaft im Visier, Berlin, 1975, 57–58. (4. dokumentum). Äußerung des Auswärtigen Amtes an die Reichskanzlei über den „Mitteleuropäischen Wirtschaftsverein” Lásd: Opitz 1977, 146–147.

¹¹ Aus dem Bericht über die konstituierende Versammlung des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins im Architektenhaus zu Berlin (1904. január 21.) Lásd: Opitz 1977, 150.

¹² Uo. 151.

jában – sürgette. Az elnökségével megalakult egyesület igazgatósági tagja lett Otto Freiherr von Manteuffel titkos tanácsos, a porosz felsőház első elnökhelyettese, Hermann Paasche titkos kormánytanácsos, a berlini Reichstag második alelnöke, Julius Wolf, Max Roetger, az esseni Krupp-cég igazgatóságának elnöke, Bödiker titkos kormányfőtanácsos, a birodalmi biztosító egykori elnöke, Hans von Schwerin gróf, a német mezőgazdasági tanács elnöke, Richard Vopelius kohótulajdonos, a Német Ipar Központi Szövetségének elnöke és Hermann Hecht, a berlini exportcégek egyesületének elnöke.¹³

A Közép-európai Gazdasági Egyesület 20 paragrafusból álló *szabályzata*¹⁴ elutasította a politikai tevékenységet, s a kormányok figyelmét a gazdasági körülményekre irányítva a közös érdekek kialakítására törekedett. Eközben érintetlenül hagyta az egyes államok gazdasági és politikai önrendelkezési jogát. A gazdasági vonatkozásokat az eddigieknél egységesebben igyekezett szabályozni, miközben az államok kölcsönösen egymás rendelkezésére bocsátják intézményeiket, egymáshoz közelednek s figyelembe veszik népgazdaságaik sajátos viszonyait, vám- és vasúti szállítási tarifáit, lehetőségeiket kiaknázzák, egységesen lépnek fel a távol-külfölddel folytatott tárgyalásokon, a nemzetközi viták, különösen a vámügyek elsimításakor.

Eszközük főleg a publicisztika, az információgyűjtés tagjaik számára, eljárás a hivataloknál és a nemzetközi kapcsolatokban, külföldi jogigényük támogatása, az érdekcsoportok közösen folytatott tárgyalásai különböző államokban, s nyilvános rendezvények, kongresszusok stb. rendezése.

Az egyesület tagjai lehettek kereskedelmi- és iparkamarák, gazdasági, műszaki, kereskedelemi vagy tudományos célokat folytató egyesületek és hasonló szervezetek, szakmai szövetkezetek, községek, ipari társaságok és tulajdonosaik és mindazok, akik legalább három éves tagdíj fizetését vállalják. Az éves tagdíj testületek és nagyüzemek számára 50, középüzemek és tulajdonosaik számára 20, kisüzemek és mások számára 10 márka.¹⁵

Az egyesület szerve a bizottság, a direktórium és a közgyűlés. A legalább 30 fős bizottságot a közgyűlés három évre választja, s tagjainak egyötödével már határozatképes. A bizottság üléseinek összehívását a direktórium dönti el, amely számára javaslatot dolgoz ki az egyesület éves bevételéről és kiadásairól. Az egyesületet kifelé a 8–12 fős direktórium képviseli. Végrehajtja a bizottság és a közgyűlés határozatát, s felhatalmazása van minden intézkedésre, amelyet szükségesnek tart az egyesület céljainak érdekében. Az egyesületi tagok összessége alkotja a közgyűlést, amelyet a direktórium hív össze. Ha más államokban is

---

¹³ Uo. 152.

¹⁴ Uo. 153–156.

¹⁵ Uo. 153–154.

megalakulnak szervezeteik, a direktórium velük egyetértésben az összeköttetés fenntartására nemzetközi irodát állít fel.¹⁶

1904. január 21-én a túlnyomórészt nehézipari orientációjú Német Iparosok Központi Szövetsége (*Zentralverband Deutscher Industrieller*) az Iparosok Szövetségével (*Bund der Industriellen*) együtt – amelyhez többek között a szász iparvidék, a Robert *Bosch* AG és a jénai Carl *Zeiss* konzern is tartozott, s rövidesen Gustav *Stresemann* képviselte őket – a Közép-európai Gazdasági Egyesület korporációs tagja lett.¹⁷

Az ipar szervezetei között azonban hiányzott az összhang. A főleg új iparágakat tömörítő Iparosok Szövetsége ellenezte a mezőgazdasági körök védővám-politikáját, s Németország ipari államává válását követelte. Úgy vélték, hogy az amerikai prohibitív (védővám)-rendszer mintájára kiépített védővám-politika sajnálatos módon az európai államok kereskedelmi kapcsolatainak eltolódását eredményezte. A Német Birodalom a századfordulón kötött hét új kereskedelmi szerződése az európai államok egymás közötti védővám-harcának terméke. A német mezőgazdaság diadalmasan hirdette, hogy győzelmet aratott Caprivi kancellár (1890–1894) „Németország ipari állam”-ról vallott tanításai felett. Szerintük a kormány engedett az agrárius érdekeknek és feladta az ipari érdekek képviselőit.

Pedig a német kormány feladata a baráti és szomszédos országokkal szembeni vámsorompók leépítése lenne a közép-európai, lehetőleg azonban európai vámunió létrehozásával, amely az egykori német szövetségi államok Vámszövetségének mintájára egyesítenék erőiket Nagy-Britannia és Amerika konkurenciájával szemben. A kontinentális világ gazdaság jövője a nagyobb stílusú vámegyesülésben rejlene.

Bonyolította a helyzetet, hogy a Német Iparosok Központi Szövetsége a mezőgazdaság oldalára állt, s 1901-ben kiadott nyilatkozata a gabonavámok felemelését, valamint a német ipar egyesülését sürgette a Német Ipartanács (*Deutscher Industrierat*) keretében. Ezáltal olyan magas követelményeket támasztottak a német exportiparnak, hogy csak az új bázisú exporttámogatással működhet.

Az Iparosok Szövetsége ezért 1905. áprilisi felhívásában azt követelte, hogy a *Bülow* kancellár (1900–1909) vezette kormány a Reichstag határozata értelmében bocsásson jelentős összeget az évek óta tervezett „birodalmi kereskedelmi szervezet” és a „porosz tartományi iparhivatal” rendelkezésére. Az ipar szétfor-

---

¹⁶ Uo. 154–155.

¹⁷ Uo. 145–146.

gácsoltságának elkerülésére a 2300 tagot és 45 egyesületet tömörítő Iparosok Szövetsége összefogást sürgetett a „Harc az ipari államért” jelszóval.¹⁸

1906. január elején II. Vilmos jelentést kért a Közép-európai Gazdasági Egyesület tevékenységéről. *Von Posadowsky-Wehner* belügyi és *von Tschirschky* külügyi államtitkár 1906. január 23-i jelentésükben kifejtették, hogy a közép-európai államok közös érdekeinek támogatására alakult egyesület főleg a nagy gazdasági területtel rendelkező „távoli országokkal” fennálló kereskedelmi kapcsolatok szabályozására törekszik. Ezek a termelés univerzalitása nyomán, magas vámokkal távol tartják az európai versenyt, miközben az ipari tömegtermelés révén folyamatosan növelik európai exportjukat. Az egyesület ilyen zárt gazdasági térségnek tekintette az Amerikai Egyesült Államokat és a brit birodalmat, s azzal a lehetőséggel számolt, hogy a jövőben Oroszország és Kelet-Ázsia is zárt gazdasági térséget alakíthat ki.¹⁹

A közép-európai államok közös érdekeinek további támogatására az egyesület számos gazdasági és jogi természetű feladatot határozott meg: a vámeljárások egyszerűsítését, vámügyi döntőbíróóság felállítását, a gazdasági jogok egyszerűsítését, stb. Nem törekszik vámunióra, s érintetlenül kívánja hagyni az egyes államok gazdasági és kereskedelempolitikai önállóságát. Célját inkább „kereskedelempolitikai szövetségek” révén igyekszik megvalósítani. Azzal érhet el jobb feltételeket, hogy a közösen cselekvő államok csak azoknak adják meg a legnagyobb kedvezményt, amelyek vámtételei nem lépnek át bizonyos határokat, illetve a legnagyobb kedvezmény elvéért cserében ellenkoncessziókat követelnek. Arra az esetre, ha az amerikai államok, vagy Anglia és gyarmatai kölcsönös előnyben részesítik egymást, kilátásba helyezték, hogy a közép-európai államok is kölcsönös előnyöket biztosítanak egymásnak.

Az államtitkárok szerint az egyesület eddig két vonatkozásban fejtett ki pozitív tevékenységet: emlékiratok kidolgozásával támogatja a birodalom pillanatnyi kereskedelempolitikai feladatait, s azt meghatározott irányba igyekszik terelni. Élesen bírálja a birodalmi vezetésnek az Amerikai Egyesült Államokkal szembeni magatartását, de a vele folytatandó tárgyalások során tárgyyszerű, szakmailag megalapozott anyagai hasznosak lehetnek számukra, jóllehet ezek lényegesen nem térnek el más gazdasági egyesületek (főleg a gazdasági kamarák, nagy szakmai egyesületek) véleményétől.

Másrészt az egyesület megkísérelte, hogy a többi közép-európai országban is megalakítsa szervezeteit, s célját a külföldi egyesületekkel összefogva valósítsa

¹⁸ Aus dem Aufruf des Bundes der Industriellen „Kampf um den Industriestaat!”. Zentrales Staatsarchiv Potsdam, Reichsamt des Innern, Nr. 7533, Bl. 162. és sk., ill. Weltherrschaft in Visier, Berlin 1975, 61. és sk. Lásd: Opitz 1977, 157–158.

¹⁹ Bericht des Staatssekretärs im Reichsamt des Innern, v. Posadowsky-Wehner, und des Staatssekretärs des Auswärtigen Amtes, v. Tschirschky, an Kaiser Wilhelm II. (1906. január 23.) Zentrales Staatsarchiv Potsdam, Auswärtiges Amt, Nr. 2499, Blatt 5–10. Kivonatolva lásd Weltherrschaft im Visier, Berlin, 1975. 64–65. Lásd: Opitz 1977, 159.

meg. Törekvései eddig csak Ausztria–Magyarországon jártak sikerrel; az egyesület alapítása Svájcban bizonyos fenntartásokkal fogadták, Franciaországgal pedig – amelynek bevonása pedig fontos lenne – még nem jöttek létre kapcsolatok.

Megállapították, hogy az egyedüli, Ausztria–Magyarországgal létrejött megállapodás nem erősítette lényegesen a németek tengerentúli – főleg az Egyesült Államokhoz fűződő – kereskedelempolitikai pozícióit. A Német Birodalom tengerentúli kereskedelmi forgalma tízszeresen meghaladja Ausztria–Magyarország ide irányuló kereskedelmi forgalmát. Svájcban főleg azért maradt sikertelen az egyesület eszméje, mert az alpesi ország az Egyesült Államokkal fennálló ellentéteit az autonóm módon nyújtott legnagyobb kedvezménnyel oldotta fel, anélkül, hogy kísérletet tett volna a Németországgal közös cselekvésre.²⁰

A jelentés nem számolt azzal, hogy Franciaország belátható időn belül érdeklődik az egyesület céljai iránt, főleg akkor, ha e szándékok német részről indulnak ki. Franciaország megnyerésének kilátástalanságát az államtitkárok nem annyira az ottani hangulatban, hanem inkább objektív akadályokban látták. Rámutattak, hogy Franciaország évek óta olyan kereskedelempolitikát folytat, amely a gyarmataival folyó kereskedelmet a francia kereskedelemnek tartja fenn, s nem várható, hogy a jövőben közeledne más hatalmak hasonló törekvéseihez. Jóllehet a jelenlegi gazdasági és politikai viszonyok között nincs remény arra, hogy az egyesület befolyásolja az európai kormányok kereskedelempolitikai intézkedéseit, de a közép-európai államok összefogásának jogossága mégsem vitatható el az önmagukban zárt, nagy gazdasági térségekkel – főleg az Amerikai Egyesült Államok és egy esetleges brit vámszövetség – szemben.

Az egyesület céljainak megvalósulását jelenleg áthidalhatatlan akadályok gátolják – írták jelentésükben. A szóba jöhető államok érdekei annyira eltérnek egymástól, hogy összefogásukat teljesen kizártnak tartották. Ha valamely közép-európai ország komolyabb gazdasági nézeteltérésbe bonyolódna az Egyesült Államokkal, a többi ország a konfliktusból különalku révén azonnal pillanatnyi gazdasági és politikai előnyökre törekedne. A közép-európai államok közös védekező intézkedéseivel csak akkor lehetne számolni, ha a nagy zárt gazdasági térségek Közép-Európára gyakorolt nyomása annyira erősödne, hogy általános szükségállapottól kellene tartani. Ilyen fenyegető jelek azonban jelenleg még nem léteznek. Ez a helyzet csak akkor fordulhatna elő, ha az észak-amerikaiaknak a Közép- és Dél-Amerikával kötött vámegegyezményekkel sikerülne kikapcsolniuk az európai versenyt az újvilágban, s ha a brit világbirodalom szintén elzárkózna a világforgalomtól.²¹

Jóllehet az egyesület céljainak megvalósulását a jelentés megvalósíthatatlannak tartotta, azt azonban egyértelműen hasznosnak ítélte, hogy a közép-európai államok közös kereskedelempolitikai fellépésének ébrentartása bizonyos hatást

---

²⁰ Uo. 160.

²¹ Uo. 161.

gyakorol az amerikai és brit törekvésekre. Ezek veszítenek vonzerejükből, ha kiderül, hogy céljaik elérése végül is a közép-európai államok gazdasági összefogásával járhat. A birodalmi közigazgatásnak ezért nincs oka fellépni az egyesület tevékenységével szemben, amíg az nem zavarja a kereskedelempolitikai intézkedéseit. Másrészt el kellene kerülni az egyesület hivatalos támogatását, amely azt a látszatot kelthetné, hogy a német kereskedelempolitika támogatja az egyesületi célokat; az egyesület külföldi tevékenységének sem használna, ha a német kormányt sejténék mögötte. Más közép-európai államok befolyásos köröknek megnyerése szigorúan csak magánegyesületek révén történhet. Ezért nem ajánlották, hogy a külföldi német követek külön utasítást kapjanak az egyesület törekvéseinek támogatására.²²

Az alldeutsch körök támogatták a Közép-európai Gazdasági Egyesület megalakítását, hiszen a németiség egyesítése programjuk központi része volt, s a közép-európai vám- és gazdasági terület előnyei is egyértelműnek tűntek,²³ de fenntartásaikat is megfogalmazták. Hasse az osztrák alldeutsch Paul *Samassa* és a német Theodor *Reismann-Grone* elnökségi tagok taktikai javaslatát igyekezett követni, hogy a csatlakozni szándékozó tagok engedékenységre szorítása érdekében velük szemben a lehető legnagyobb kereskedelmi- és közlekedéspolitikai nehézséget támasszák. Ezzel szemben a gazdasági egyesületek a vámegyütműködés közvetlen útját hirdették, amellyel megelőzték az össznémeteknek későbbi kibékülését a két monarchia politikai szövetségével.²⁴

Az alldeutschok emlékeztettek rá, hogy az egyesület megvalósulását mindvégig politikai hátsó gondolatok, fiskális vagy egyéb aggodalmak gátolták. Úgy vélték, hogy korábban hiányzott a külső kényszer az ellentétes érdekek leküzdésére, mivel nem alakult ki olyan szükséghelyzet, amelyben az összefogást egyedüli gyógyeljárásként alkalmazták volna. Álláspontjukon azonban végig húzódtak a magyarokkal szembeni erős fenntartások

Kifejtették, hogy Karl *Bruck* osztrák kereskedelmi miniszter – a lépés politikai célszerűségén túlmenően – már az 1850-es években felismerte Ausztria csatlakozásának szükségességét a német Vámszövetséghez. 1870-ben Bismarck is hasonló fontolgatott, s a német–osztrák kettős-szövetség előzetes tárgyalásain

---

²² Uo. 162.

²³ Jürgen Angelow: Interessenidentität und Mächtekonkurrenz im Zweibund. Wirtschaftsraumliche, handelspolitische und militärstrategische Ziele im „Mitteleuropa“-Konzept zu Beginn des 20. Jahrhunderts In.: Helmut Rumpler und Jan Paul Niederkorn (Hrsg.): Der „Zweibund“ 1879. Das deutsch-österreichisch-ungarische Bündnis und die europäische Diplomatie. Historikergespräch Österreich–Bundesrepublik Deutschland, Akademie der Wissenschaften, Wien, 1994, 319.

²⁴ Uo.

érintette is az ügyet, de *Andrássy* Gyulánál állítólag nem talált megértésre, mert ebben a magyarság hatalmi pozíciójának veszélyeztetését látta.²⁵

Szerintük az 1880-as években a közép-európai vámunió tudományos megalapozásában kiemelkedett a Rajna-vidéki *Alexander von Peez*, aki fiatal közgazdászként Ausztriába költözött, s az ottani gazdasági életben politikai és történelmi iskolázottságát e cél kimunkálásának szentelte. 1901-ben *Philippovich* bécsi közgazdászprofesszor kiadványában főleg gyakorlati emberek jutottak szóhoz, akik a vámegységet kilátástalannak tartották, s helyette az érintett gazdasági térség megkönnyített és megnövelt közlekedési forgalmát helyezték. Ezt az álláspontot képviselte egyébként Julius Wolf is, amikor újságcikkeiben Közép-európai Gazdasági Egyesület megalakítását sürgette.²⁶

Az *alldeutschok* a Német Birodalom és Ausztria–Magyarország kiemelkedő politikai személyiségei, közgazdászai stb. részvételével megalakuló egyesülettel kapcsolatban figyelmeztettek a tevékenysége kapcsán jelentkező veszélyekre, és határozott tanácsokat adtak működésére vonatkozóan.

Ezek között leszögezték, hogy a Német Birodalomnak földrajzi helyzete, fogyasztói ereje, gazdasági szervezete, gazdagsága stb. miatt szükségszerűen a legerősebb hatalmi tényezőnek kell lenni a közép-európai vámterületen belül. Mindezt szemléletesen mutatja az Ausztria–Magyarország és a Német Birodalom közötti kereskedelmi forgalom alakulása. Ezzel természetesen tisztában vannak Ausztriában és Magyarországon, miként azzal is, hogy a gazdasági függőség politikai függőséggel jár, ezért ellenállnak mindennel szemben, amely a gazdasági függőséget erősíti. Másrészt azonban a vámegységhez vezető út éppen az erősebb hatalmának kihasználása révén érhető el; mindezt a Német Vámszövetség története is igazolja legutolsó fejezetéig, Hamburg bekebelezéséig. *Bismarck* is a gabonavámok emelésével kényszerítette Ausztriát kereskedelmi szerződésre. A közép-európai vámszövetség létrejöttében döntő körülmény lesz, hogy a Német Birodalom hajlandó lesz-e messzire tekintő, céltudatos gazdaságpolitikára, amely a közeli előnyökre való tekintet nélkül, határozottan alkalmazza a korbács és a mézesmadzag politikáját.²⁷

További tanácsként megemlégtették, hogy manapság már nem elégséges a kizárólag vámokkal folytatott gazdaságpolitika. Fontos tényező lett a közlekedés-politika is; Magyarország számára például az Oderberg–Berlin közötti porosz vasúti szállítási tarifa tízszer fontosabb, mint bármilyen vámtétel. Ismeretes az állategészségügyi rendelkezések hatása is. Ezért félő – folytatták –, hogy például a Közép-európai Gazdasági Egyesület magyar tagjai ezeket különösebb széken-

²⁵ *Alldeutsche Blätter*, Nr. 3. Januar 1904, ill. *Zwanzig Jahre deutsche Arbeit und Kämpfe*. Hrsg. von der Hauptleitung des Alldeutschen Verbandes. Leipzig, 1910, 224–226. Lásd: *Opitz* 1997, 147.

²⁶ Uo. 148.

²⁷ Uo.

lősség nélkül megkísérlik érvként felhasználni, ha a magyar urak fájlalják a Német Birodalom gazdaságpolitikai érdekében valamilyen behozatalt nehezítő intézkedéseket. E törekvésekkel határozottan szembe kell szállni. Figyelmeztettek arra, hogy az egyesületben a Német Birodalomnak meg kell őriznie a szellemi vezetést, s a gazdasági közeledés jelszava nem vezethet meggyengüléséhez és a messze gyengébb partner erősödéséhez. Mindezt már az egyesület megalakulásakor tudatosítani kell.

Egyértelműen kijelentették, hogy a közlekedés javítását és az áruforgalom növelését nem tekintik „legbelsőbb, kívánatos” céljuknak; „számunkra a gazdasági viszonyok is csupán a célhoz vezető eszközök, természetesen az életben jelentős eszközök népiségünk támogatására és erősítésére.”²⁸

A Közép-európai Gazdasági Egyesület fokozatosan kiépítette szervezeteit és bővítette nemzetközi tevékenységét. Az aktuális gazdasági témákról rendezett közgyűlései, vitái és publikációi pedig élénk visszhangot váltottak ki a két monarchia közéletében. 1906. júliusban a felső-sziléziai Bánya- és Kohászati Egyesület közgyűlési határozattal csatlakozott a Wolf-vezette Közép-európai Gazdasági Egyesülethez, felhatalmazva elnökségét, hogy lépjen kapcsolatba Németország nagyiparának többi képviselőivel az egyesület minimum tíz évre történő finanszírozásának ügyében.²⁹

1906 novemberében Németország és Ausztria–Magyarország közép-európai gazdasági egyesületei Bécsben megrendezték első közös konferenciájukat. A vezető államférfiakat és a gazdaság első vonalbeli képviselőit az egyesület alelnöke, Max Roetger, az esseni Krupp-cég igazgatóságának elnöke köszöntötte, s találkozásukat mérföldkőnek tekintette a közép-európai gazdasági élet megjavításáért folyó nagy, közös munkájukban. Az osztrák szervezet elnöki tisztét Ernst Edler von Plener, a közös legfelsőbb számvevőszék elnöke, a felsőház tagja, a magyar szervezetét pedig Wekerle Sándor miniszterelnök, a felsőház tagja látta el.³⁰

A németországi szervezet 1907 májusában Drezdában rendezett első közgyűlésén újráválasztották az igazgatóság és a bizottság tagjait. A nyolcfős igazgatóságot tizenkét főre bővítették, s közülük tizenegyet választottak meg. Tagjai lettek: Ernst Günther herceg, a porosz felsőház tagja, Hermann Paasche, titkos kormánytanácsos, a Reichstag első alelnöke, Max Roetger, a Krupp-cég igazgatóságának elnöke, az esseni kereskedelmi kamara elnöke, Julius Wolf, az állam-

²⁸ Uo. 149.

²⁹ A felső-sziléziai Bánya- és Kohászati Egyesület közgyűlési határozata (Katowice, 1906. július 6.) Zentrales Staatsarchiv, Potsdam (ZstA), Auswärtiges Amt, Nr. 2499, Blatt 49., ill. Weltherrschaft im Visier, Berlin 1975, S. 64/65 (Dok. 9). Lásd: Opitz 1977, 163.

³⁰ Mitteleuropäische Wirtschaftsvereine in Deutschland, Österreich und Ungarn. Verhandlungen der ersten gemeinsamen Konferenz in Wien 1906 (Veröffentlichungen der Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereine, zugleich Heft III. der Veröffentlichungen des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins in Deutschland), Wien und Berlin, 1907, S. 6/7. Lásd: Opitz 1977, 163–164.

tudományok professzora, Hans von Schwerin gróf, a Német Mezőgazdasági Tanács elnöke, Reichstag- és porosz képviselőházi képviselő, Richard Vopelius kohótulajdonos, a német iparosok Központi Szövetségének elnöke, a porosz felsőház tagja, Hermann Hecht, az exportcégek egyesületének elnöke, Henry von Boettinger titkos kormánytanácsos, a Bayer festékgyárak igazgatója, a porosz képviselőház képviselője, Conrad von Schubert vezérőrnagy, a Reichstag- és a porosz képviselőház képviselője, Jakob Rießer titkos jogtanácsos, jogász-professzor, a Német Bank- és Bankárszakma Központi Szövetségének elnöke, *H. Semlinger* kereskedelmi tanácsos, a dél-német gyapotiparosok egyesületének igazgatósági elnöke. Rajtuk kívül megválasztották az igazgatóság hat póttagját és a bizottság 42 tagját is.³¹

1908 szeptemberében az egyesület németországi szervezetének Mannheimben rendezett második rendkívüli közgyűlésén módosították alapszabályukat, s a szervezet önálló jogi személy lett. Neve *Közép-európai Gazdasági Egyesület Németországban* lett, amely a politikai célok elutasításával „a gazdasági és jogi kapcsolatok közelítésére”, a gazdasági viszonyok és jog azonos kezelésére, a nemzetközi érdekek lehetőleg közös vagy azonos érvényesítésére törekszik, elsősorban vám- és vámtarifaugyekben, valamint a nemzetközi viták rendezésében. Kifelé és befelé képviseli az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság közös igényeit, főleg a gazdasági törvénykezés és igazgatás területén, s közvetít az érdekeltérésekben.³²

A két monarchia gazdasági egyesületeinek elképzelése szerint a kereskedelem-politikai megállapodások nemcsak Németországot és Ausztria-Magyarországot érintenék, hanem kiterjednének az egész közép-európai térségre. 1909-ben ugyan Belgiumban megalakult az egyesület, de Franciaország, Svájc és Hollandia tervezett bevonása már megghiúsult, így nem került sor az exportorientált német ipar remélt „nagy közép-európai” vámegyütműködésére. Az Ausztria-Magyarországgal létrejött „kis közép-európai” megoldás kevésbé volt vonzó, így az a passzív kereskedelmi mérleg miatt 1905 táján, a kereskedelmi szerződések megújításakor alárendelt szerepet kapott. A Balkánon, valamint a Közel- és Közép-Keleten egyre bővülő gazdasági kapcsolatok és beruházások mégis betagozódtak a közép-európai – a világhatalmi pozíció magjaként – német gazdasági hegemonia elképzelésébe. Németország csak a közép-európai koalíció vezetőjeként – amely később hidat képezne az egész Közép-Európát átfogó német hatal-

³¹ Bericht über die Erste Generalversammlung des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins in Deutschland (Dresden, 27. Mai 1907) Veröffentlichungen des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins in Deutschland, Heft IV, Berlin 1907, S. 50–55. Lásd: Opitz 1977, 165–168.

³² Bericht über die Zweite (außerordentliche) Generalversammlung des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins in Deutschland (Mannheim, 15. September 1908) Veröffentlichungen des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins in Deutschland, Heft IV, Berlin 1908, S. 115 ff. Lásd: Opitz 1977, 168–169.

mi blokk számára – nőhetett volna fel „az egész világkereskedelem szabályozójává” a három világhatalom mellett.³³

A Közép-európai Gazdasági Egyesületek – már Belgiummal kibővülve – 1909. májusban Berlinben rendezett negyedik közös konferenciájukon a munkaerőpiac szervezetét vitatták meg, ahol nyolc referátum hangzott el. *Mischler* professzor, az osztrák munkaközvetítő intézet elnöke az egységes közép-európai munkaerőpiac megszervezésére kidolgozott irányelveiben a munkaközvetítést a közigazgatás feladatává tette, s a munkaközvetítő hivatalok számára paritásos összetételű bizottságokat javasolt. Javaslataát elsőként *Max Friedmann* osztrák nagyiparos, az Osztrák Iparosok Szövetségének küldötte ellenezte. *Mischler* munkaközvetítési rendszerét bírálta *H. A. Bueck*, a Német Iparosok Központi Szövetségének főtitkára és igazgatósági tagja is, aki elutasította a munkaadók és munkavállalók közös szervezetének felállítását.³⁴

A gazdasági és a politikai érdekek szoros összefonódásáról és a német iparosok külpolitikai tájékozottságáról is tanúskodott *A. Stapff*nak, a Thüringiai Iparosok Szövetsége jogtanácsosának beszéde a Közép-európai Gazdasági Egyesület németországi szervezetének 1911 októberében Münchenben rendezett harmadik közgyűlésén. Azon túlmenően, hogy külpolitikai elemzését bármely külügyminisztériumi tisztviselő megirigyelhette volna, a beszéd arról tanúskodott, hogy *a világhatalmak ellenállása miatt a német ipar köreiből egyfajta visszaorientálódás indult meg Európa irányába.*

Stapff a marokkói válságot követő németországi vitából két következtetést vont le. Egyrészt örvendetesnek tekintette, hogy a német népben rendkívül erős azon eszmék dinamikája, amely az országot világgazdasági expanzióra készíti nyersanyagforrások szerzése és a német termékek értékesítési piacainak politikai biztosítása érdekében. Ugyanakkor hiányolta, hogy a német közvélemény nem ismeri pontosan a német világpolitika szükségszerű céljait. Nevezetesen azt a sajnálatos körülményt, hogy a jövőt illetően Németország világpolitikai helyzetére és világgazdasági pozíciójára nézve – a gyarmati területek bővítésére tett erőfeszítései ellenére – kedvezőtlen tendenciákkal kell számolnia. Nagy-Britannia szorítása mellett Japán, az Egyesült Államok és Oroszország érdektérületeik elzárásával és azok belső kiépítésével szinte behozhatatlan előnyre tett szert. Németország helyzete annál kedvezőtlenebb lesz, minél jobban sikerül ezen ország-komplexusoknak belső szabad piacaik bővítése és felvevőképességük növelése.

³³ Helmut Böhme, *Deutschlands Weg zur Großmacht. Studien zum Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgründungszeit 1848–1881*, Köln–Berlin 1966, 603–604. Lásd: Angelow 1996, 319–320.

³⁴ *Verhandlungen der Mitteleuropäischen Wirtschafts-Konferenz in Berlin (17. und 18. Mai 1909)* Veröffentlichungen des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins (zugleich Heft VIII. der Veröffentlichungen des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins in Deutschland), Berlin 1909, S. 87–89. Közli: Opitz 1977, 172–174.

Szerinte Németország jövője azon múlik, hogy a világpolitikai expanzió gyarmati útjától eltérően – amely természetesen továbbra is szükséges a nyersanyagellátás érdekében – sikerül-e „*iparcikkeink számára egy nagyobb, politikailag biztosított piacot szerezni. E módszer csak akkor válhat valósággá, ha magában Európában teremtjük meg magunknak a minél nagyobb belső, szabad értékesítési piacokat.*”³⁵

Ezért a német külpolitika céljai találkoznak a Közép-európai Gazdasági Egyesület végcéljával, mégpedig a kontinentális Európa államai között sajnálatosan növekvő ellentétek elsimításában. A kontinentális államok belső gazdasági okokból indokolt közeledését – Oroszország nélkül – semmi sem veszélyeztetheti jobban, mint Franciaország és Németország kapcsolatának romlása, sőt fegyveres összetűzése. Hiszen „*ezek az államok belső viszonyaik kényszeréből összetartoznak, és közös frontot kell alkotniuk Angliával és az Egyesült Államokkal szemben.*”³⁶ E célok kereskedelempolitikai megvalósításának legnagyobb akadálya a legnagyobb kedvezmény elve; az ettől való megszabadulás a jövő legnagyobb feladata. Ezért Stapff támogatta H. A. Buecknek a *Tag*-ban megjelent javaslatát a hagyományos német vámtarifák módosításáról és jelentős emeléséről. A kanadai–amerikai kölcsönösségi szerződés kapcsán – amely olyan kedvezményeket helyezett kilátásba a két ország kereskedelmében, amelyeket a legnagyobb kedvezménnyel rendelkező országok nem rendelkeztek – pedig felvetette azon javaslat megfontolását, hogy a közép-európai államok vonatkozásában kedvezményes vámtarifakötésekkel mérsékeljék a legnagyobb kedvezmény elvéből fakadó károkat.³⁷

1912 elejére a német gazdasági (és politikai) irányváltás szükségessége – a világpolitika helyett vissza Európába – már általánossá vált a sajtóban. A Iparosok Szövetségéhez közel álló, haladó néppárti Kurt von Mangold a *Berliner Börsen-Courier*-ban a „rendkívüli hatalmpolitikai ellenállás” miatt a tengerentúli gyarmatpolitika revízióját sürgette. Nem lebecsülve az innen érkező nyersanyag, illetve a késztermékek értékesítésének szükségességét, úgy vélte, hogy belátható időre más országok sokkal fontosabbak Németország számára. Az acélipar számára Svédország és Kelet-Franciaország ércartalékai, a textilipar számára Észak-Amerika déli államai, a gabonaellátást illetően pedig Argentína és Oroszország sokkal fontosabb, mint amit a jelenlegi és jövőbeli tengerentúli gyarmatok kínálhatnak. Ezek az országok azonban a későbbiekben – részben vámkülföldként való kezelésük, részben a távolság miatt stb. – nem elégíthetik ki a német iparnak a *biztos belső értékesítési piac megnövelése iránti sürgős*

³⁵ Bericht über die Dritte Generalversammlung des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins in Deutschland (München, 14. Oktober 1911). Veröffentlichungen des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins in Deutschland, Heft XII, Leipzig 1911, S. 115–118. Lásd: Opitz 1977, 174–175.

³⁶ Uo. 175.

³⁷ Uo. 175–176.

igényét(!), és nem biztosítja azt a súlyt, amelyet a más országokkal kötendő kereskedelempolitikai megállapodások során a mérleg serpenyőjébe helyezhetnénk. Nemzeti vonatkozásokban a nagyvonalú és sikeres tengerentúli gyarmatpolitika talán többet ígérne, de nyitva hagyná nagy nemzeti kérdésünk megoldását, nevezetesen a keleti területeinken, Ausztria–Magyarországon, az európai Délkeleten és Elő-Ázsiában élő némettség biztosítását és erősítését.³⁸

Mangoldt Németország európai pozíciójának kibővítését és megváltoztatását sürgette. E cél elérését nem hódítások, s az 1864, 1866 és 1870. évi háborúk mintájára képzelte el, hanem a kereskedelempolitika, a kultúrpolitika és az államok közötti közeledés modern eszközei révén. Elsősorban az *Ausztria–Magyarországgal kötendő vámunióra* gondolt; a szétszakíthatatlan szövetséggel egyidejűleg egységes, belső vásárlóerővel rendelkező, a világban is jelentős súlyú kereskedelempolitikai terület alakulna ki. E nagy egységes területhez szoros politikai szövetség és vámunió révén a Balkán államai is csatlakoznának, fontolóra véve Törökország későbbi belépését is. Egyidejűleg észak-európai országok is csatlakozhatnának a központi európai vámszövetséghez: Dánia, Svédország, Norvégia, Hollandia, sőt idővel Svájc is, valamennyien az egyenjogúság alapján.

Tervezete megvalósulására egy emberöltőt szánt, amely mindenkinek előnyös lenne. Gazdaságilag olyan terület alakulna ki, amelynek a nyerstermékek, a tőkeerő, a biztosított belső értékesítési piac nagyságát és más államokkal szembeni pozícióját illetően nem kellene szégyenkeznie a világ nagy államaival szemben. Nemzeti vonatkozásban pedig rendkívüli előnyökkel járna a németségre nézve. Biztosítaná és erősítené az Ausztria–Magyarországon és az egész Délkeleten élő némettség helyzetét; a gyéren lakott területekre pedig „a magasabb kultúra hordozóiként és támogatóiként” néhány millió német költözhetne. „Az egész területet német kereskedők, kézművesek, iparosok, mérnökök, munkások, tudósok özönlenék el. Az ország-komplexumban német lenne a kereskedelem, a közlekedés és a kultúra nyelve. Hatalompolitikailag pedig az ily módon egyesült államok belátható időre olyan képződményt alkotnának, amely állná a versenyt a világ bármely nagy államával.”³⁹

A kétkedőket azzal nyugtatta, hogy tervezete megvalósításának már számos feltétele teljesült. Létrejött a Német Birodalom és Ausztria–Magyarország szövetsége, a politikai barátság Romániával és Törökországgal, a kereskedelmi szerződések rendszere, a Közép-európai Gazdasági Egyesület Németország és Ausztria–Magyarország tervszerű közeledésére irányuló tevékenysége. A kis államok a nagyobb területhez való gazdasági csatlakozást igénylik, Törökország politikailag közeledik, s a kevésbé fejlett országok esetében jelentős tőke- és szakemberigény jelentkezik a föld értékének növelésére. Mivel a modern világ

³⁸ Kurt von Mangoldt: Wo hinaus? Eine Betrachtung über deutsche Auswärtige Politik, in: *Berliner Börsen-Courier*, Nr. 12 vom 9. Januar 1912. Lásd: Opitz 1977, 176–177.

³⁹ Uo. 178.

állami életében is mindinkább a nagyüzem törvénye érvényesül, Németország vezető szerepe egy ilyen műben rendkívüli előnyökkel járna számára.⁴⁰

1912. július 12-én Walter *Rathenau*, az AEG konzern igazgatótanácsának elnöke *Bethmann Hollweg* kancellárral (1909–1917) folytatott megbeszélésén is a német gazdasági célok között említette az Ausztriával, Svájjal, Olaszországgal, Belgiummal, Hollandiával, stb. kötendő *vámuniót*, s egyidejűleg lazább társulások létrehozását.⁴¹

1913-ban pedig *Rathenau* *Német veszélyek és új célok* című tanulmányában fejtette ki elképzeléseit a gazdasági teendőkről. Németország gazdasági viszonyait elsősorban az észak-amerikaival vetette össze, amelyet a nyersanyag-ellátottságot illetően „ma a legboldogabb országnak”, Németországot pedig ipara terjeszkedését illetően a „legszerencsétlenebbnek” nevezett.

Rathenau nem értett egyet a gyarmatok szerepének csökkentésével. Korábban az volt az elképzelés – írta –, hogy a gyarmatok megsarcolt államként, a túlnépesedés lerakódóhelyeként, vagy felvevőpiacként hasznosak lehetnek számukra. Ma azonban sokan úgy vélik, hogy a gyarmatok többre kerülnek, mint amennyi hasznot hoznak; a kivándorlás már nem kívánatos, s a gyarmati értékesítést is vitatják. Kissé hajlanak a tengerentúli birtokállomány alábecsülésére. Pedig rövidesen rádöbbennek majd, hogy a Föld minden darabja értékes, s valamely nyersanyag, még ha közvetlenül nem is használható fel, csereként értékes lehet. Gazdasági felismerésből fájlalta, hogy az utóbbi száz évben felosztott világból Németország semmit sem kapott. Pedig „egy emberöltőn keresztül nem tudunk százmillió németet fél millió négyzetkilométer hazai föld és egy afrikai parcella termékéből ellátni és foglalkoztatni, s nem akarunk a világpiac áldozatává válni. A Földből részesednünk kell. Nem akarjuk egy kulturális nemzetől sem elvenni a sajátját, de a jövőbeli felosztás során annyit kell kapnunk, mint megközelítőleg szomszédjaink, akik jóval kevesebb munkáskézzelel és jóval több természeti javakkal rendelkeznek.”⁴²

A nemzetközi politika példátlan esete a Monroe-elv, amely egy félreértett elnöki üzenet alapján ellenszolgáltatás és ellenkötelezettség nélkül már száz éve elzárja a déli kontinentst az észak-amerikai kontinens előnyére, miközben az Egyesült Államoknak lehetővé teszi, hogy az egész világon befészkelje magát. Ennek helyébe a gazdaságilag szükséges és igazságos tannak kell lépnie: valamely hatalom nem sajátíthatja ki tartósan és egyedül a Föld egy területét sem.

Mivel Németország elszalasztotta a nagy szerzések idejét, s erőszakos újrafelosztásra nem vágyakozhat, meg kell barátkozni a gondolattal, hogy belátható

⁴⁰ Uo. 178–179.

⁴¹ Walter *Rathenau*, *Tagebuch 1907–1922*. Herausgegeben und kommentiert von Hartmut Pogge und von Strandmann, Düsseldorf, 1967. S. 168–170. Lásd: Opitz 1977, 179–180.

⁴² Walter *Rathenau*: *Deutsche Gefahren und neue Ziele* (1913). In.: Walter *Rathenau*, *Gesammelte Schriften*. In fünf Bänden, Bd. I. Berlin 1918, S. 267–278. Lásd: Opitz 1977, 204–205.

ideig és nagy méretekben kényszerűségből vásárló s szükségből cselekvő nemzet marad. Így kettős veszélynek van kitéve: a vásárlás megnehezülése mellett a fizetés megnehezülésének, illetve a fizetőeszközök és a kiviteli javak elértéktelenedésének. Anglia kivételével valamennyi gazdasági állam a vámsorompónak hódol, s akadályozza az áruforgalmat. A népek megtanulták tőlünk és Amerikától, hogy vámfalakat húzzanak az országhatárok mentén s azokat évente emeljék. „A nemzetek e békés háborúja Németország jövőre nézve súlyosabb veszélyeket rejt, mint bármely fegyveres fenyegetés. Elértékteleníti pénzünket, s tartósan drága vásárlásra és olcsó eladásra kényszerít bennünket, hogy ezzel ingyenes munkát végezzünk a külföld számára. Ellenfeleink kétségtelenül tisztában vannak ezzel a helyzettel, mivel támogatnak minden nacionalista, importellenes kampányt, szűkítve a gazdasági bekerítettség hálóját, miután a politikai bekerítettség elszakíthatatlanná vált.”⁴³

Nem kell visszatérni a szabad kereskedelemhez, hanem le kell bontani a vámfalakat. Különbözik valamennyi előnyt Amerika fog élvezni, amelynek nincs szüksége vásárlásra és fizetésre. Németországban e szabad mozgás legnagyobb akadályát az agrárpolitika védővámjai jelentik, amelyek egyúttal a porosz feudalizmus egyik alapját jelentik. Nálunk ugyanis azon nézet uralkodik – fejtegette Rathenau –, hogy a hegemon állam csak a nagybirtokosok bevonásával biztosíthatja vezető erejét és védelmét, s ezért azon feladat előtt áll, hogy a jelenlegi világversennyel lépést tartani képtelen mezőgazdasági nagyüzemnek törvényhozási úton biztosítsa tulajdona megőrzését. Mindez a valamennyi agrártermékre kiterjedő vám- és behozatali szabályozással történik, s gyakorta ezek elérik a külföldi ár felét. A nagybirtokosok érdekeit képviselő s a porosz kormány támogatását élvező védővámok így hozzájárulnak a gazdasági fojtogatáshoz.

Mindössze egy lehetőség maradt számunkra: *a közép-európai vámszövetség*, amelyhez a nyugati államok is csatlakoznának. „A gazdasági szabadság kialakítása európai övezetünk országai számára nehéz, de nem megoldhatatlan feladat. Azonos gazdasági törvénykezésre, a szindikátusok kártalanítására, a fiskális vámbevételek felosztására és a kiesés pótlására van szükség; a cél olyan gazdasági egység létrehozása lenne, amely egyenértékű, sőt fölényben lenne az amerikaiakkal szemben, s a szövetségben belül megszűnnének az elmaradt, fékező s nem termelékeny országrészek.”⁴⁴

Ausztria–Magyarország számára a Közép-Európa-gondolat a Németországgal terhesnek tekintett gazdasági konkurencia megszűnését, valamint az Oroszországgal és a balkáni államokkal szembeni erőteljesebb gazdasági és politikai elhatárolódást ígérte, amelyben elsősorban Magyarország volt érdekelt. Így már a „kis-közép-európai” megoldás is mérsékelte a Német Birodalom és Ausztria–

---

⁴³ Uo. 206.

⁴⁴ Uo. 207.

Magyarország szövetségi, illetve gazdasági és kereskedelmi politikája közötti ellentmondást és szövetséggpolitikailag erős integráló funkciót töltött be.⁴⁵

A szövetség ezen funkciója egyébként már a Közép-európai Gazdasági Egyesületek 1910. októberi budapesti konferenciáján is kiderült, ahol Ernst von Plener, az osztrák egyesület elnöke a két monarchia politikai-katonai kapcsolatának értékét hangsúlyozta. Pohárköszöntőjében utalt arra, hogy Európában két tábor áll egymással szemben, s határozottan sürgette a közép-európai államrendszer politikai eszméjének megvalósítását.⁴⁶

A két monarchia szövetségi viszonyát 1914-ig a gazdasági és kereskedelem-politikai megfontolások csak részben befolyásolták, s továbbra is elsősorban a kül- és biztonságpolitika dominált. 1909 előtt Bernhard Bülow kancellár (1900–1909) kifejezetten szkeptikusan és elutasítóan viszonyult a Közép-Európa tervekhez, főleg a Közép-európai Gazdasági Egyesületek reklámszerű, Amerika-ellenes tevékenységéhez.⁴⁷ A boszniai válságban (1908–1909) Bülow elsősorban a Német Birodalom elszigetelődésének veszélye miatt állt ki kettősszövetségi partnere mellett. Így egyértelművé vált, hogy Ausztria–Magyarország hídfőt alkot a német vezetésű, jelentős mértékben Délkeletre bővülő Közép-Európa számára, amely semmiképpen nem omolhatott össze.

A német birodalmi vezetés viszonya a Közép-Európa-tervekhez csak a „közép-európai” gondolkodó Bethmann Hollweg kancellársága alatt változott meg. Németország és Ausztria–Magyarország gazdasági-strukturális különbségei azonban 1914-ig megakadályozták, hogy a két fél vámuniója vagy vámkedvezményes viszonya létrejöjjön. A monarchiával való szerves kapcsolatával Berlin nem kívánt annak belpolitikai felelősségéből részt vállalni. Így az első világháború kitöréséig a „nagy-közép-európai” gazdasági blokk – Franciaország, Svájc és a Benelux országok részvételével – békés eszközökkel való megteremtésének kilátástalansága végül is meggátolta a birodalmi vezetés világos elképzeléseinek kidolgozását.

2. A Közép-európai Gazdasági Szövetség tevékenysége az első világháború alatt (1915–1918)

A nemzetközi politikában a századfordulótól kezdve új államrend kezdett formálódni: ezt bizonyította a britek és az oroszok ázsiai érdekszféráinak elhatárolásáról 1907. augusztus 31-én aláírt egyezmény. Németország mellett kialakult egy szerteágazó kapcsolatokkal rendelkező szövetségi rendszer, s a birodalom nem utolsó sorban saját hibájából elszigetelődött. A Német Birodalom orientális

⁴⁵ Angelow 1996, 320.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Bülow an Wilhelm II, Berlin, den 7. Februar 1907, BA Potsdam, AA, Handelspolitische Abt. Nr. 2499, Blatt 74–81. Lásd: Angelow 1996, 321.

politikája miatt a Boszporusz térségében az angolok helyébe lépve az oroszok új ellenfelévé vált, mivel előbbiek a Földközi-tenger keleti medencéjében húzódo birodalmi védelmi vonalukat 1895-től kezdve Konstantinápolyból Egyiptomba helyezték át, illetve a két évvel később megindított flottaépítéssel frontális kihívást intézett Nagy-Britannia ellen. A német orientális- és flottapolitika tovább erősítette a világhatalmak megegyezési törekvéseit, amely Európára is kiterjedt.

Az 1904–1905. évi orosz–japán háború után a hatalmak visszafordultak az európai kontinens felé. Németország mozgástere összeszűkült, s szinte észrevétlenül elkezdett összezáródni a hatalmak közötti olló. Bethmann Hollweg birodalmi kancellár az 1914. júliusi boszniai válság politikai, szükség esetén akár a nagy háborúig fokozandó offenzívaként való kihasználását tűzte ki célul, hogy lazítson a birodalom elviselhetetlennek tűnő bekerítésén. Döntését elősegítette, hogy árulás révén tudomást szerzett az 1914 nyarán folytatott brit–orosztengerészeti tárgyalásokról. Úgy tűnt, hogy e tárgyalások egységbe fogják a Németországot körülvevő szövetségek láncolatát és a nagyhatalmak szövetségre lépnek a birodalommal szemben.

Julius Wolf, a Közép-európai Gazdasági Szövetség alapítója 1915. június 19-én a szövetség tanácskozásán önkritikusan elismerte, hogy korábban a két monarchia kereskedelmi közeledését a kedvezményes vámok bázisán képzelték el, amely egy 15–20%-os vámcsökkentéssel jár, s a fennmaradó 80–85%-nyi vámléépítés pedig a vámunió útját egyengeti. *Politikailag és gazdaságilag a két birodalom szorosabb együttműködését ajánlotta.* A vámunió Ausztria–Magyarországot kivonná gazdaságpolitikai elszigeteltségéből, s növekvő teljesítményével a világpiacba emelné. A Monarchiának most arról kell döntenie, hogy fejlődésében visszamarad-e más országokhoz viszonyítva, vagy pozícióját kifelé gazdaságpolitikailag is megszilárdítja; vagyis befelé fordulás vagy expanzió.⁴⁸

Előadásában kifejtette, hogy céljuk megvalósulását most jóval közelebb érzik, mint egyesületük alapításakor. Németország és Ausztria–Magyarország kereskedelempolitikai közeledése napi feladat lett, mivel a háborúban egymásra vannak utalva. Az összefogás lehetőségei közül előbb csak a reciprocitás elvét hangsúlyozta, a legnagyobb kedvezmény érvényesítését, miként 1830–1860 között Európában érvényesült. A reciprocitás rendszere lehetővé tette harmadik államok differenciálását, majd az előnyben részesítés rendszerének alkalmazását.⁴⁹

Az 1871. évi frankfurti békeszerződés 11. cikke Franciaországnak örök időkre biztosította a legnagyobb kedvezmény elvét, s ezzel kizárta Ausztria–Magyarország előnyben részesítését, ha abba Franciaországot nem óhajtották bevonnai. Ezért rámutatott, hogy a frankfurti békeszerződés az első világháború

⁴⁸ Julius Wolf: Ein deutsch-österreichisch-ungarischer Zollverband. A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1915. Wolf 1915, IV.

⁴⁹ Julius Wolf: An der Wiege Mitteleuropas. Dritte Auflage der Schrift „Ein deutsch-österreichisch-ungarischer Zollverband.“ A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Wener Scholl, Leipzig, 1917, 7–8.

kitörésének pillanatában hatályát veszítette, s ezzel szabaddá vált a pálya Ausztria–Magyarország és Németország viszonyának újjárendezésére a kölcsönös előnyben részesítés bázisán.⁵⁰

Előadása további részében eljutott a *német–osztrák–magyar vámszövetség* gondolatáig, amely „egy sokkal nagyobb és egységesebb piac létrehozását szolgálja”, mint amivel eddig Németország és Ausztria–Magyarország rendelkezett. Érveivel főleg osztrák–magyar tagjai számára igyekezett attraktívvá tenni a vámszövetség gondolatát és annak előnyeit.

A több mint 120 millió lakost (68 + 53 millió) tömörítő piac már nagyobb – folytatta –, mint az Amerikai Egyesült Államoké. Mivel a német piac kétháromszor nagyobb felvevő erővel rendelkezik, mint az osztrák–magyar, a vámunió jóval nagyobb piacot nyit az osztrák–magyarok számára, mint a németeknek. Eddig a német kivitelnek mindössze 11%-a irányult Ausztria–Magyarországra (7–8%-a Ausztriába, 3–4%-a Magyarországra). Természetesen nem lehet alábecsülni, hogy a német értékesítés még növelhető, de az is igaz, hogy Ausztria–Magyarországon a gazdasági termelékenységnek, alakosság műszaki és képzési lehetőségeinek szintén további, óriási fellendülési lehetőségei kínálkoznak.⁵¹

Érvelése szerint senki sem vitathatja, hogy az osztrák–magyar és a német ipar a legszélesebb értelemben egymás mellett létezhet. *A vámszövetségben az osztrák ipar kilátásai jobbak, mint a német iparé az osztrák piacon.* A mezőgazdaság területén pedig mivel Ausztria–Magyarország túlnyomórészt nyersanyagokat szállít Németországnak, ez nem mérvadó e nagy nemzeti kérdés megítélésekor. S a vámszövetség megvalósulásakor az osztrák–magyar mezőgazdaság sem tartozna a vesztesek közé. A két császárság vámpolitikájának legnagyobb jelentőségű eseménye az egységes külső vámok kialakítása lenne. A vámközösséget nem kötnék a pénznemek korábbi egységesítésének német javaslatához.⁵²

Végkövetkeztetése, hogy a két partner hasznot húzhat a vámszövetségi házasságkötésből. Ausztria–Magyarország „a német tőke általi megtermékenyítésre, német fegyelemre, német józanságra, német határozottságra és szívós német munkára vágyik.”⁵³

Wolf 1915. július 23-i berlini beszédében arra hivatkozott, hogy a létéért küzdő két monarchia élet-halálharcában már végleg elvetette a vámelőnyök rendszerét, s egyértelműen a *vámszövetség* mellett tette le voksát.⁵⁴ Továbbra is fő gondja Ausztria–Magyarország gazdasági köreinek megnyerése maradt. Friedrich *Naumannhoz* hasonlóan a két monarchia gazdasági együttműködésé-

---

⁵⁰ Uo. 10.

⁵¹ Uo. 15.

⁵² Uo. 18–20.

⁵³ Uo. 21–22.

⁵⁴ Uo. 23.

nek előnyeit igyekezett attraktívvá tenni. A vámszövetség révén a Monarchia ismét betagozódna a világgazdaság konszernjébe, amelyet másképpen nem képes elérni – vélekedett. Hiszen a Monarchia oly mértékben eltávolodott a világgazdaságtól, amely sem a német, sem az osztrák közvélemény előtt nem ismert. Ezt két adattal támasztotta alá: Ausztria–Magyarország hat dél- és közép-amerikai országba, három kelet-ázsiaiba és négy autonóm angol gyarmatra 60 millió márka értékben exportált, miközben Németország 1214 millió márka értékben, tehát több mint hússzor többet.⁵⁵

Érvelésébe beemelte a lakossági kivándorlás szomorú fejezetét is. Ausztria–Magyarországról 1912–1913-ban 255 000 személy vándorolt ki: Ausztriából 137 000, Magyarországról pedig 118 000 személy, akik az országon belül nem találtak munkát, vagy nem olyat, mint korábban. Mivel a születési többlet nem érte le az 500 000 főt, ennek fele a kivándorlással elveszett. Minél kisebb az áruexport, annál nagyobb az emberek „exportja” – vont le a következtetést. A jövő biztosítása érdekében nélkülözhetetlen az osztrák–magyar népgazdaság újjászervezése.⁵⁶

A háború sodra a mértéktartó gazdasági szakembert is elragadta. 1915. december 10-én a *Birodalmi-német Fegyverbaráti Egyesületben* (Reichsdeutsche Waffenbrüderliche Vereinigung) azt állította: senki sem kételkedik abban, hogy mi fogjuk megnyerni ezt a háborút. Ezért ki kell dolgozni a jövő programját.

A háború elhúzódása azzal magyarázható – folytatta –, hogy az emberek és az eszközök túlerejével állnak szemben. A központi hatalmak 150 milliós emberállománya (Németország 68, Ausztria–Magyarország 53, Törökország 22, Bulgária 5 millió) küzd a több mint 300 milliós antanttal (180 millió orosz, 40 millió francia, 48 millió brit, 36 millió olasz, 6 millió szerb és montenegrói). A háború kezdetén három orosz katona jutott egy osztrák–magyarrá.⁵⁷

E hallatlan lakosságbeli fölény felőrlése több évet igényel – vélekedett Wolf –, de ezen túlmenően a jövőre nézve is fenyegetettséget jelent. Ezért a győzelem utáni időszakra irányvonalakat kell kidolgozni a népek kapcsolatainak újrendezésére. A háború után olyan helyzetbe kell kerülnünk, hogy sakkban tarthassuk a brit világbirodalmat, hogy megszűnjön a bennünket fenyegető veszély.⁵⁸

Barátainkhoz és szövetségeseinkhez fűződő viszonyunk minden nappal bizalmasabb és bensőségesebb lesz. Kialakulóban van a közép-európai gazdasági- és kulturális szövetség. A kor hangulatát azonban ki kell használni a jövő új szervezetének megalapozására. Megítélése szerint ennek érdekében eddig nem

---

⁵⁵ Uo. 27.

⁵⁶ Uo. 28.

⁵⁷ Uo. 41–42.

⁵⁸ Uo. 42.

tettek meg mindent, pedig most évszázadokra egy új történelmi korszak alapjait kellene megvetni.⁵⁹

1916. december 12-i budapesti beszédében kifejtette, hogy a két nagy központi hatalom szövetségének gazdasági megalapozása az egyenlőség és a kölcsönösség alapján valósítható meg. Ausztria–Magyarországnak erősen passzív a kereskedelmi mérlege: 1913-ban a Monarchia 2,75 milliárd korona (2,3 milliárd márka) értékben exportált (Franciaország 5,5, Németország, Anglia és az Egyesült Államok egyenként 10 milliárd márka értékben), tehát négyszer többet. Az osztrák–magyar kivitel alig előzte meg az olaszt (2 milliárd), s jelentősen elmaradt a belgától (3 milliárd márka). A német exportgazdaságban 13 millióan, míg Ausztria–Magyarországon csak 2 millióan dolgoztak.⁶⁰

Ausztria–Magyarország ipari kivitele meglepően alacsony számokat mutat, s azért tette mellé a német számokat, hogy Ausztria–Magyarország exportkivitele idővel visszaszerezze azt a rangját, amely megfelel ipari ereje, bankjai, munkásai és nyersanyagbázisa teljesítményének.⁶¹ Ausztria–Magyarország az Egyesült Államokkal 17 millió dolláros forgalmat bonyolított le a 163 millió német forgalommal szemben. Brazíliával mindössze 7 millió dolláros forgalma volt, míg Németországnak 79 millió.

Az egységes kereskedelmi politika biztosítékot jelentene arra is, hogy a nem szerződő államokkal külön árban állapodnának meg. Legfőbb érve azonban a Monarchia gazdasági emberei számára az volt, hogy a közös gazdaságpolitika révén Ausztria–Magyarország olyan export-területeket szerezne meg, ahova eddig nem volt bejárása. Közéjük sorolta a kelet-ázsiai és dél-amerikai piacokat, amelyekkel Ausztria–Magyarország újabb világot hódíthatna meg. Vagyis a háború után újjáépítés és új virágzás kezdődik.⁶²

***

Julius Wolf víziói és tanácsai a német–osztrák–magyar politikai és gazdasági kapcsolatok szorosabbra fonásáról és vámszövetségük létrehozásáról végül is nem váltak valóra. A két monarchia viszonyát mindinkább a német katonai vezetés egyre agresszívabb, hatalmpolitikai megfontolásokból táplálkozó álláspontja határozta meg, amely félresöpörte a közép-európai összefogás gazdasági érveit és megállapodásait. Az egyes országok katonai megszállásakor nem volt szükség gazdasági szerződésekre. Folytonos súrlódásaik miatt a háború végéig mindössze a két monarchia szövetségi szerződésének aláírásáig jutottak el, amelynek

---

⁵⁹ Uo. 43.

⁶⁰ Uo. 30.

⁶¹ Uo. 32.

⁶² Uo. 34–35.

megvalósulását és esetleges közép-európai kiterjesztését 1918. október–novemberben azonban már elmosta a két császárság összeomlása.

Politikailag a két monarchia elsősorban a közösen megszállt Lengyelország jövőjének ügyében ütközött össze. 1916 februárjára Németország végleges fordulatot hajtott végre Lengyelország ügyében: kifejtették, hogy Ausztria–Magyarország nem biztosította az 1914. évi ausztró–lengyel megoldás Németország által követelt garanciáit, ezért a német politika célját egy Németországhoz szorosan kötődő lengyel állam alapításában határozták meg, a lengyel hadsereget pedig konvenció révén betagolnák a német hadseregbe. A két monarchia Lengyelország sorsa körüli huzavonája végigkísérte az első világháború menetét.

Az Osztrák–Magyar Monarchiának állandóan védekeznie kellett a különböző német helyekről érkező nyomások ellen. Hindenburg tábornok, a német nagyvezérkar főnöke 1916. szeptemberében az osztrák–magyar katonai közigazgatás alá tartozó Lublin átengedését kérte a német katonai közigazgatás számára. Akció-tervét a német külügyminisztérium is támogatta és offenzívát indított megvalósítása érdekében. Hindenburg nyomására Bethmann Hollweg kancellár is elfogadta a lengyelországi osztrák–magyar közigazgatás felszámolására irányuló terveket. A német lépés Bécsben keserűséget, értetlenséget és csalódottságot váltott ki. Attól tartottak, hogy a Hindenburg körüli katonai vezetés félreviszi a közép-európai összefogás ügyét. A bécsi kormány jegyzékben utasította el a német követelést. Az 1917. január 12-i osztrák–magyar közös minisztertanácson megállapodtak az 1915 nyarán felállított lublini katonai kormányzás fenntartásában. A háború alatt elvetették az önálló lengyel állam felállítását, „mivel hadseregünk hátában nem lehet állami képződményt létrehozni.” A németek végül ejtették az ötletet, s a felek megállapodtak, hogy a lengyel kérdést a háború végéig nyitva tartják.

1917 tavaszára már teljesen nyilvánvalóvá vált a két monarchia vezetésének alapvetően eltérő helyzetmegítélése: Ausztria–Magyarország mindenáron békét szeretett volna kötni, befejezni a háborút, s ennek érdekében messzemenő területi engedményekre is hajlott, hogy a német hadvezetést rávegye a békekötésre. A megegyezéses békére nyugaton, vagyis Franciaország esetében (lemondás Elzász–Lotaringiáról) látott lehetőséget, s 1917. februárjában (Sixtus-levél) saját kezdeményezést is tett. Békekötési javaslatát II. Vilmos fennhájazóan visszautasította, pedig (I.) IV. Károly már jelezte, hogy az antant mellett a belső forradalom söpörheti el rendszereiket.

A megmerevedett német vezetés az Oroszországgal kötendő különbéke révén igyekezett keleti hódításait elismertetni, és nyugaton csak minimális engedményre hajlott. Előbb kioktató, gögös hangú válaszban utasította el a Monarchia vezetésének 1917. április 12-i memorandumát, majd májusban a kreuznachi hadicélkonferencián kiszorítani tervezte a Monarchiát Lengyelországból, s kárpótlásul a Monarchiának ígérte Romániát. (Majd 1917. november elején a német vezetés ismét visszakozott, s az ausztró–lengyel megoldás felmelegítését szorgalmazva

magának igényelte a tavasszal a Monarchiának ígért Romániát.) Az egyre mértéktelenebb német követeléseket jelezte II. Vilmos május 13-i személyes hadicélprogramja is, amelyben már Oroszország, Franciaország, sőt az Egyesült Államok legyőzőjének tekintette magát. Gátlástalan fantáziájára jellemző a „minimális követelésnek” tekintett jóvátételek: az Egyesült Államoktól 30 milliárd dollárt, Franciaországtól 40 milliárd frank, Olaszországtól 10 milliárd lírás jóvátételt remélt.

Ilyen körülmények között a németek egyáltalán nem foglalkoztak a május közepén Bad Kreuznachba érkező Ottokar Czernin osztrák–magyar külügyminiszter békejavaslataival, s azokról nem is tárgyaltak. Az elkeseredett miniszter azt mondta környezetének: „Németország világhatalomra tör, Oroszországot illetően nem hallgathatunk béketörekvéseire és erről egyáltalán nem is tárgyaltak velünk.”

A Német Birodalom és Ausztria–Magyarország politikai, katonai és vámuniós együttműködésének terve kétévi stagnálás után, 1917 nyarán vetődött fel ismét, de a tárgyalások lassan haladtak. Szövetségi szerződésük terve csak 1918 kora tavaszára körvonalazódott. 1918. május 12-én Károly meglátogatta spai főhadiszállásán II. Vilmost, ahol a nyugati hadjárat német sikerei nyomán emelkedett hangulat uralkodott. Jóllehet a szigorúan titkos szövetségi szerződés tervezete már készen állt, a lengyel kérdés eltérő megítélése miatt aláírására mégsem került sor. A két császár, valamint Hertling kancellár és Burián külügyminiszter mindössze egy megállapodást írt alá arról, hogy felgyorsítják kormányaik ilyen értelmű munkáját, hogy megvalósuljon a két császárság védelmét és biztonságát szolgáló politikai szövetség, a fegyverszövetség, valamint a vám- és gazdasági szövetség, amelynek végcélja a felek közötti vámentes forgalom. A fentiek megvalósulásának feltételül azonban a lengyel kérdésben történő megállapodást szabták.

1917–1918 fordulóján ideiglenesen úgy tűnt, hogy a Német Birodalom számára látszólag kedvező történelmi pillanat köszöntött be. Olyan egyedülálló, kedvező alkalom körvonalazódott, amikor maguk mögött hagyhatták a meghaladott nagyhatalmi politika kötelező kategóriáit, sőt az európai hegemonia politikáját is. Kecsegtetően felsejlett előttük a kontinentális keleti impérium berendezésének hallatlan lehetősége, amely a nyugati katonai győzelem feltételét is magában hordozta. A birodalomban nagystílű európai és tengerentúli hódítások és csábító világhatalmi álmodozások keringtek.

1918. február 6-án a két monarchia már régóta esedékes berlini konferenciáján igyekeztek áthidalni időközben felmerült nézeteltéréseiket, de a szövetségesek közel kerültek a szakításhoz. Czernin ugyanis figyelmeztette a németeket, hogy a Lengyelországhoz való ragaszkodásukkal megbuktatják a Közép-Európa tervezetet, s azzal fenyegetőzött, hogy a háború után felmondja Németország és Ausztria–Magyarország szövetségét. Csak a breszt–litovszki taktikai cselekvésben jutottak egyetértésre: kihasználják a szentpéterváriak és az ukránok

nézeteltérését, s különbékét kötnek Ukrajnával, hogy az ellátás biztosításának közvetlen céljával egyidejűleg diplomáciai nyomást gyakoroljanak a bolsevikokra.

Az 1918. március 3-án aláírt breszt–litovszki békeszerződés területi határozatai értelmében Németország annektálta Lengyelországot, Litvániát, Kurlandot, Livóniát, Fehér-Oroszország és Észtország jelentős részét. Szovjet-Oroszországnak ki kellett ürítenie Kelet-Anatóliát, Ardagan, Karsz és Batumi vidékét. A pénzügyi egyezményben Oroszországot 6 milliárd márka hadisarc fizetésére kötelezték Németországnak. Ebből 1,5 milliárdot aranyban és bankjegyekben, 1 milliárdot árukban, 2,5 milliárdot speciális hitel formájában kellett teljesíteni, 1 milliárd sorsáról pedig később szándékoztak dönteni. Szovjet-Oroszország hozzávetőlegesen 780 ezer km²-nyi területet veszített, kb. 56 millió lakossal. E területek voltak az ország legiparosodottabb részei: itt folyt a vastermelés 73%-a, s termelték ki a szén 79%-át. Az eredményt német részről – II. Vilmos dicséretét zengve – a világtörténelem „legnagyobb sikerének” tekintették, amelynek jelentőségét majd igazán az unokák értékelik.

Az 1918. március 7-én aláírt német–finn szerződésekkel megkezdődött Finnország bevonása Németország politikai és gazdasági érdekszférájába. A politikai szerződésben – a békeállapot és a függetlenség, a háborús kiadásokról való lemondás, valamint a magánjogi és pénzügyi viszonyok szabályozása mellett – mindenekelőtt Finnország kötelezettségeit ismerték el: nem enged át területet harmadik hatalomnak, s német hozzájárulás nélkül nem szövetkezik más hatalommal.

A német–finn kereskedelmi szerződés előíranyozta, hogy a két ország személyei és kereskedelmi szervezetei azonos jogokkal rendelkeznek, amely a két ország közötti jelentős gazdasági eltérések miatt egyértelműen Németországnak kedvezett. A német áruk vámmentesen érkezhettek Finnországba, miközben Németország vámokkal sújthatta a finn árukat. Így Finnország Lengyelországgal együtt Németország ipari értékesítő piaca lett.

A gazdaságvédelmi övezet mellett a titkos katonai pótegyezményben Finnország kötelezettséget vállalt, hogy nem engedélyezi területén idegen hatalmak katonai támaszpontjainak létesítését a háború alatt és azután, Németország azonban jogosult haditengerészeti támaszpontok, valamint egy hírszerző támaszpont létesítésére Torneóban.

II. Vilmos 1917. szeptemberi romániai látogatását követően a Lengyelország iránti német érdeklődés áttevődött a kőolajban és gabonában gazdag Romániára, amelyet von Mackensen tábornok, a romániai német főparancsnok is támogatott. II. Vilmos hajlott arra, hogy Ausztria–Magyarország érdektelenségét Románia iránt az ausztró–lengyel megoldással vásárolja meg. A német legfelső hadvezetés azonban szembeszállt ezzel a megoldással, mert inkább egy nagy-bolgár megoldást támogatott, illetve Lengyelországgal szemben ragaszkodott a lehető legszélesebb határszakaszhoz. Másrészt továbbra is fenntartotta igényét a román

kőolajra és gabonára, valamint Constanzára és a Cernavoda–Constanza vasútvonal német birtoklására.

Ezzel szemben II. Vilmos határozott román megoldást sürgetett, amely az országot a koronagyarmat szerepébe, vagy egy német herceg domíniumává alakította volna. A döntést végül Bethmann Hollweg és a külügyminisztérium állásfoglalása hozta meg: a birodalom politikai vezetése a román problémát Közép-Európa axiómájából kiindulva kezelte: Ausztria–Magyarország és Bulgária kielégítése oly módon, hogy a területi elszakítások ne gyengítsék túlságosan Romániát, s egyúttal Németország abba a helyzetbe kerüljön, hogy Constanza birtoklásával és romániai hegemóniájával fenntartsa a Balkán államai (Románia, Bulgária, Görögország, Törökország) közötti egyensúlyt, s biztosítsa vezető szerepét.

Mivel Romániát földrajzi helyzete miatt nem lehetett bevonni a közvetlen német érdekszférába – Ukrajnához, majd rövidesen az orosz délkeleti államokhoz hasonlóan –, ennek helyébe a vazallusi kapcsolat modern formája lépett, amely eltért a hagyományos annexiós, sőt a „főkormányzósági” modelltől, s politikai újdonságként teljesen a gazdasági kötelekekre koncentrált. „Romániát, a központi hatalmak gyarmatát nem megnyomorítani”, hanem tartósan „teljesítő képessé” igyekeztek alakítani. Német tőketúlsúllyal „Közép-európai kőolajtársaság” alapítását, bányafelségjogot, korlátlan kisajátítási jogot, kereskedelmi monopóliumot terveztek. Constanzát fekete-tengeri német támaszponttá akarták alakítani, amelyet a Duna-torkolat lerövidítése érdekében csatorna kötne össze Cernavodával, s átvenni szándékoztak a román vasutakat is. A túlságosan nagy német befolyás (az állami kőolajterületek elszakítása, a vasutakra, valamint a gabonafeleslegekre kiterjesztett német igény) miatt Károly császár 1918. február közepén II. Vilmoshoz írt saját kezűleg írt levélben fogalmazta aggályait.

A kőolajtársaságban a román állam csak 20%-kal részesedne, miközben a fennmaradó 80%-nyi (70:30 arányban) nyersanyagot Németországba és Ausztria–Magyarországra exportálná. E kereskedelmi monopólium, amely egyidejűleg uralná a román tőkepiacot, ellenőrizte a román gazdaságot és kevésbé feltűnő formában biztosította Németország többségi részesedését a román kőolajtermelésből. Románia pedig megőrizte a szuverenitás látszatát.

Az 1918. februárban kidolgozott gazdasági egyezmény értelmében az 1918. és 1919. évi, valamint azt követően hét évig a teljes román mezőgazdasági termésközeleget Németországba és Ausztria–Magyarországra irányulna. Ennek biztosítására Romániának kiviteli tilalmat kellett elrendelnie, amelyet csak akkor oldhatott fel, ha már maradéktalanul kielégítette a német és osztrák–magyar igényt. A német szándékok végső célja Románia bekapcsolása volt a közép-európai vámunióba. Német részről közvetlen katonai megállapodást is sürgettek, hogy Romániát bevonják a visszaszorított Szovjet-Oroszország elleni védőgyűrűbe.

Az 1918. május 7-én aláírt bukaresti békeszerződésben a szerződő felek (Németország, Ausztria–Magyarország, Bulgária és Törökország egyfelől, s Románia másfelől) kijelentették, hogy a jövőben békében és barátságban élnek egymással. Intézkedtek a román haderők leszereléséről, s Románia területi engedményeiről. Egész Dobrudzsa Bulgáriához került, amely területi gyarapodásért katonai konvenció aláírásával fizetett. Lemondott újonnan szerzett területi gazdasági előnyeiről, s Németországnak is gazdasági befolyást kellett biztosítania a szerb–macedón bányavidéken. Románia Cernavoda–Constanzán keresztül kereskedelmi útvonalat kapott a Fekete-tengerhez. Stratégiai határkorrekció révén Magyarországhoz csatoltak egy keskeny, 2–10 km-es sávot, ahol 23 ezer ember élt. Megtarthatta viszont a Szovjet-Oroszországtól 1918. januárjában megszerzett Besszarábiát. A szerződő felek kölcsönösen lemondtak háborús költségeik megtérítéséről, rendelkeztek a megszállt román területek később megállapítandó időpontban való kiürítéséről. A megszállás ideje alatt a megszálló haderők legfeljebb hat hadosztályt tehettek ki, nem számítva közéjük a gazdasági termelés szolgálatában álló alakulatokat. Szabályozták a dunai hajózást, biztosították a vallásegyenlőséget. A záró rendelkezések kijelentették, hogy a szövetséges hatalmak és Románia közötti gazdasági kapcsolatokat külön megállapodások szabályozzák. Végül öt mellékletében rögzítették Románia kőolajszállítási, gazdasági, hajózási, pénzügyi és jogi kötelezettségeit.

A bukaresti béke után a német katonai vezetők kiterjedt határövezet követelésével annyira megnehezítették az ausztró–lengyel megoldást, hogy Ausztria–Magyarország a Lengyelországról és a Közép-Európa-tervről való lemondást fontolgatta. A német politikai vezetés azonban ezt mindenképpen el akarta kerülni. A keleti területekre vonatkozó katonai és politikai elképzelések élesen ütköztek egymással. Kühlmann államtitkár a német érdekek védelmében szükségesnek tartotta, hogy a német–osztrák–magyar együttműködés ne hiúsuljon meg a porosz tábornokok katonatechnikai szűklátókörűségén. De a tábornokok nem voltak hajlandók katonai-stratégiai céljaikat feláldozni a politikai Közép-Európa elképzelések oltárán. A határ-közeli nyersanyag- és termelési központok megszerzésével nem csak Lengyelországot és Ausztria–Magyarországot, hanem Franciaországot és Belgiumot is német függőségbe igyekeztek hozni.

Az 1918. március 13-i koronatanácson Beseler lengyelországi német kormányzó elemezte a lengyel kérdést. Eszerint katonailag Lengyelország „ékként” nyúlik be a németek által uralt orosz peremállamok (Finnországtól Ukrajnáig húzódó) gyűrűjébe, ezért német függőségben kell maradnia. Mivel azonban az erőteljes határváltoztatások politikailag tartós elégedetlenséget szülnének, a lengyelekkel kötendő „államszerződésnek” bizonyos fokig az önkéntesség jellegét kellene öltenie. Ilyen körülmények közepette az ausztró–lengyel megoldás szerinti Közép-Európa megvalósítása kilátástalanná vált. Németország megkísérelte a két célt elválasztani egymástól és mindegyiket engedmények nélkül elérni. Czernin 1918. áprilisi lemondása azonban fontos külpolitikai partnerétől fosztot-

ta meg a lengyel és a Közép-Európa-kérdésben a német vezetésben mindinkább elszigetelődő Kühlmannt.

A német vezetésben végül is a „kemény vonal” hívei kerültek többségbe, akik Lengyelország és „Közép-Európa” ügyét Ausztria–Magyarországra való tekintet nélkül, német értelemben kívánták megvalósítani. Ausztria–Magyarországot hármasszerződéssel, Lengyelországhoz és Szovjet-Oroszországhoz hasonlóan gazdaságilag tervezték uralni.

1918. június elején úgy tűnt, hogy a nyugati német offenzíva ismét elérhető közelségbe hozza Németország győzelmét, ezért a keleti és nyugati célokat azonosan kezelték: Lengyelországot és Belgiumot egyaránt német kliensállamként említették. Hertling kancellár – elfogadva Roedern, a birodalmi kincstári hivatal államtitkára és Stein hadügyminiszter érvelését – úgy vélekedett, hogy Lengyelországon és Románián túlmenően az Oroszország feletti gazdasági uralom megteremtí a biztosítékot a nyugati hatalmakkal szemben várható gazdasági háborúban. S ha az orosz piacot uralják, akkor nincs szükség lengyel vámhatárra sem, s Ausztria–Magyarországot el kell távolítani Lengyelországból. Kühlmann német–osztrák–magyar szövetség létrehozására irányuló terve – Anglia és domíniumai példáján – a legkevésbé sem győzte meg Hertlinget, Roedernt, Wallrafot, Steint és híveit.

1918. július elején, négy éves előkészület után Salzburgban megkezdődött Németország és Ausztria–Magyarország vám- és gazdasági konferenciája. A német bizottságot von Koerner valódi titkos tanácsos, az osztrák–magyart pedig Gratz Gusztáv vezette. Az első megbeszélések jegyzőkönyve szerint a vámuniót nem fokozatosan, hanem a háború végén egy csapásra tervezték létrehozni. Német részről a forgalom teljes szabadságát kívánták, amelyet a Monarchia csak egyes árukra nézve fogadott el. Viták folytak a vámtételek körül is.

A magyar ipari körök a gazdasági szövetséggel szemben tartózkodóan viselkedtek. A bécsi német követ szerint „a magyarok Wekerle és Szerényi ellenére a velünk kötendő gazdasági szövetséggel elutasítóan állnak szemben”; az osztrák ipari körök pedig úgy érveltek, hogy nem kell elsietni a dolgot, mert a háború után Ausztria előnyös gazdasági kapcsolatokat építhet ki az antanttal. Ezért a „Közép-Európa Egyesület” 1918. július 20-ára tervezett megalakulásán a német kormány szövetségesei érzékenysége miatt nem vett részt, mindössze referenseket küldött felszólalási jog nélkül.

A bizottságok roppant fáradtságos aprómunkával előbb a közös vámtarifatervezetet egyeztették; az első olvasattal októberre végeztek. Német javaslatra a közbülső vámokat majdnem mindenütt megszüntették, és megállapodtak a külső vámtételekben is. Ahol fennmaradtak a közbülső vámok, általában a korábnál jelentősen alacsonyabb tételeket állapítottak meg. Októberben pedig az országok szakértői megállapították, hogy a két ország nincs abban a helyzetben, hogy országaik szükségleteit saját erőből fedezzék, ezért külföldi behozatalra szorulnak. Ennek érdekében elkészítették a közbülső vámtarifák tervezetét.

IV. Károly 1918. október 2-án II. Vilmoshoz küldött levelében még mindig úgy vélte, hogy a lengyelek az egyre súlyosbodó körülmények közepette is a központi hatalmak „előőrsei” legyenek. Az antant-hatalmak győzelmével azonban a lengyel területek mindinkább a „cordon sanitaire” láncszemét jelentették a forradalmi Oroszország és Németország kapcsolatának elszigetelésében.

Az elhúzódó tárgyalások 1918. október 11-én a katonai helyzetre való tekintettel végérvényes megállapodások nélkül befejeződtek. Október–novemberben a központi hatalmak katonai összeomlásával végül lezárult a Közép- és Délkelet-Európa feletti uralom német álma, anélkül, hogy a németek többsége elbúcsúzott volna az európai kontinens centruma feletti hegemonia gondolatától. A háborús évek sokrétű fejleményei egyértelműen jelezték, hogy a közép-európai viszonyok hegemon ellenőrzése csak a délkelet-európai térség feletti ellenőrzéssel valósulhat meg.

A háború befejezése egyúttal a délkelet-európai térség évtizedes rendező hatalmának tekintett Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását is jelentette. Nem jelentette azonban a német nagyhatalmi pozíciók megszűnését, mivel a győztes hatalmak eltérő véleményük ellenére egyetértésre jutottak abban, hogy politikai rendező tényezőként a német nagyhatalmi pozícióval is számolnak, nem utolsósorban az oroszországi forradalmi eseményekre, valamint a hatalmi vákuumra és a gazdasági nehézségekre való tekintettel, amelyek meghatározták a közép-kelet- és délkelet-európai viszonyokat.